

כה אמר יהוה אלהי ישראל לכל-הגולה...
בנו בתים ושבו... ודרשו את-שלום העיר

«Ούτω λέγει ο Θεός του Ισραήλ προς την διασπορά... οικοδομήσατε οίκους
και κατοικήσατε... και ζητήσατε την ειρήνην της πόλεως».

(Ιερεμίας 29: 4 - 7)

«Καί θά τά στοχάζεσαι μέρα καί νύχτα...» (Ίησούς τοῦ Ναυῆ, 1:8)

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Τοῦ Ραββίνου Ἀθηνῶν Κ. Ἰακώβ Ἀράρ

Θά ἀρχίσω μέ μιά κοινή γενική διαπίστωση λέγοντας ὅτι ἡ Θρησκεία ἐπαιξε, παίζει καί θά παίξει σημαντικότερο ρόλο στή ζωή μας — ἴσως τόν πρωταρχικό — ἀφοῦ ἀγκαλιάζει ὅλες τίς ποικιλόμορφες φάσεις τῶν δραστηριοτήτων μας, δραστηριότητες οἱ ὁποῖες εἶναι θρησκευτικό - πολιτικό - κοινωνικές καί ἱστορικό πολιτιστικές - σέ βαθμό τέτοιο πού οἱ διάφοροι μελετητές νά ἰσχυρίζονται κατηγορηματικά γιά τόν ρόλο τῆς Θρησκείας ὅτι εἶναι καθολικός καί ἡ ἐπίδρασή της καθοριστική ἀκόμη καί σήμερα πού ἔχουμε τήν ἐντύπωση ὅτι τά πάντα ρυθμίζονται ἀπό τό ὕλιστικό κύμα τό ὁποῖο ἔχει ἰσοπεδώσει ὅλες τίς πνευματικές καί ἠθικές ἀξίες. Αὕτῃ ἡ διαπίστωση γιά τήν σπουδαιότητα τοῦ ρόλου τῆς Θρησκείας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναμφισβήτητος, βγαίνει ἀβίαστα κι εἶναι ἀπόλυτα φυσιολογική, ἰδιαίτερα γιά μᾶς τοὺς Ἑβραῖους — ἀφοῦ μέ τήν ἐμφάνισή μας στό προσκήνιο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, σάν ἄτομα καί οἰκογένεια πρῶτα, σάν κοινωνία, λαός καί κοινότητα ὁμοθρήσκων ἀργότερα, τό φαινόμενο τοῦ Ἑβραϊσμοῦ παρουσιάστηκε σάν Θρησκεία πρωτοποριακή, ξεχωριστή καί μάλιστα ἐπαναστατική. Ὅταν μιλάμε γιά Θρησκεία ἐννοοῦμε τήν ἀποδοχή

ὀρισμένων Ἀρχῶν καί ἀξιωμάτων, καί τό δογματικό πιστεύω τοῦ ταπεινοῦ ὄντος πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος γιά τό ὑπέρτατο ἄναρχο ὅσο καί αἰώνιο Ὄν πού τό λένε Θεό. Μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ὑπάρξεων ὑπάρχει ἀλληλοεξάρτηση καί εἰδική σχέση πού δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλη ἀπ' αὐτήν τοῦ δημιουργήματος πρὸς τόν Δημιουργόν του. Γιά νά διατηρηθεῖ τώρα ἡ σχέση αὐτή καί δὴ ζωντανή, χρειάζεται ἡ σχολαστική ἐφαρμογή ἑνός αὐστηροῦ — ἀν θέλετε τυπο - λατρευτικοῦ συστήματος.

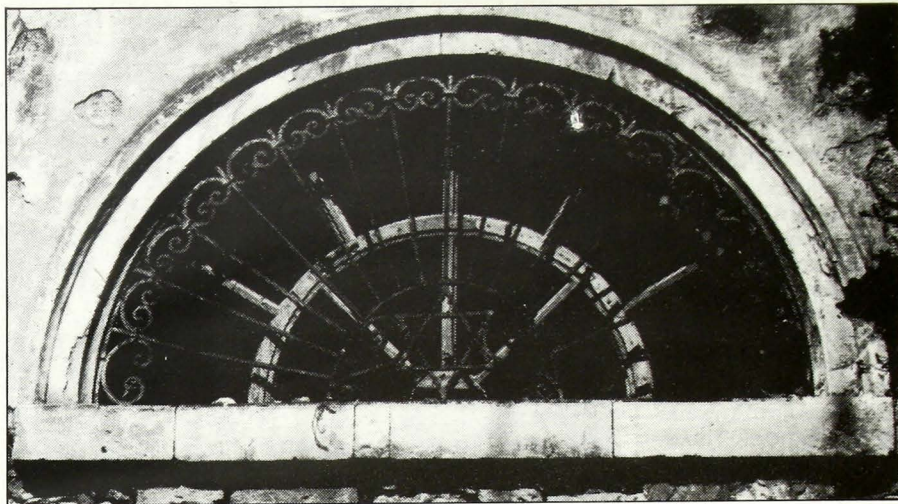
Μέ ἄλλα λόγια ἡ Θρησκεία ὀρίζεται σάν ἓνα θεολογικό - φιλοσοφικό - διαλογιστικό θεώρημα τό ὁποῖο ἀσχολεῖται βασικά μέ τήν σύλληψη τῆς ἰδέας τῆς δημιουργίας καί τοῦ νοήματος τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπίγειας κυρίως ὅσο «μεταφυσικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου».

Ἡ κάθε Θρησκεία θέλει τόν πιστό της νά ἔχει ἰδέες καί σκέψεις τέτοιες πού μαζί μέ τίς ἐνέργειες καί πράξεις στίς ὁποῖες τόν προτρέπει, νά ἐξασφαλίζει τήν εὐνοία καί τήν χάριν τοῦ Οὐρανοῦ, ὅπως συνήθως λέμε.

Ἐντελῶς ξεχωριστή, μέ σημαντικές ἰδιαιτερότητες καί

Συνέχεια στή σελ.

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ἡ παλιά Ἑβραϊκή συνοικία στά Χανιά

Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ

Του ΕΥΑΓΓ. ΦΡΟΝΙΜΟΥ

Μέ χαρά οι Κρήτες είδαν νά αποκαθίστανται εσχάτως εκ νέου, οι φιλικοί δεσμοί τούς οποίους είχαν ανέκαθεν μέ τόν ευγενή έβραϊκό λαό. Διότι αι σχέσεις ως γνωστόν είχαν διακοπή βεβαίως, τό 1944, λόγω τής γενομένης τότε τελείας καταστροφής καί του άφανι-

σμού τών άτυχών συμπολιτών μας Έβραίων, εκ τών οποίων δέν απέμειναν σήμεραν ειμή 2 - 3 οικογένειες στά Χανιά. Μέχρι δέ τότε έζούσαν ευτυχείς καί ήσυχoi ούτοι μεταξύ μας, καί πάντοτε περιβάλλοντο από όλους μας, μέ αισθήματα αγάπης καί συμπαθείας.

Ακόμη δέ κατά τούς σκοτεινούς χρόνους τής δουλείας, πάντοτε, έστάθημεν παρά τόν πλευρόν των πρόθυμοι αὐτών συμπαραστάται καί ύποστηρικταί. Δι' αὐτό δέ καί οὐδέποτε παρουσιάσθη στήν Κρήτη τό φαινόμενον νά άλλαξοπιστήσει Έβραίος από πίεση Έλλήνων ή νά καταντήσει ζητιάνος.

Αφορμή δέ, γιά τό ξαναζωντάνεμα τών σχέσεών μας μέ τόν Ιουδαϊκό κόσμο, έδωκε εκτός τών άλλων, καί ή απόφασις του Ισραήλ, νά αγοράση τά χαρούπια τής νήσου μας, καί μάλιστα σέ καλές τιμές.

Μέ ιδιαιτέραν επίσης χαράν, ή Κρήτη, έδέχθη πρό μηνών καί τήν επίσκεψη ομάδος νεαρών, ξανθών Έβραίων επιστημόνων, κατά τό πλειστον γεωπόνων, οι όποιοι μέ εξαίρετικόν ζήλον, ήρθαν νά μελετήσουν καί νά εξετάσωσιν τήν Κρητική γή καί τά προϊόντα της.

Εύχης έργο όμως θά ήτο, εάν παρομοία ομαδική επίσκεψις ή καί συχνότεραι άτομικαί επισκέψεις έγέγοντο καί από τήν Κρήτην πρός τήν Παλαιστίνην. Διότι έτσι, θά ήμπορούσαμεν νά αντιληφθούμε καλύτερα, τά σπουδαία έργα τά όποια έχει νά επιδείξη τό νεαρόν, αλλά γεμάτο ζωήν καί δυναμισμόν Κράτος του Ισραήλ, τό όποιον είναι πράγματι άξιον θαυμασμού. Διότι πάνν από τήν άιμο, στάς έρήμους τής Παλαιστίνης, άφού μόνο του άγωνίστηκε καί κατόρθωσε νά άποκτήσει τήν άνεξαρτησία του, μόνο του επίσης καί πάλιν κατόπιν, χωρίς βοήθεια κανενός, καί-

Κάποιες μονομερείς δηλώσεις του βουλευτου κ. ΔΙΟΝ. ΛΙΒΑΝΟΥ

Οβουλευτής κ. Διον. Λιβανός ήταν μέλος μιās επιτροπής πού επισκέφτηκε τήν περιοχή του Ισραήλ όπου διαδραματίζονται τά γεγονότα. Σέ δηλώσεις του στην ελληνική τηλεόραση καί τόν Τύπο ό κ. Λιβανός ανέφερε, μεταξύ τών άλλων, ότι: «Οί Ισραηλινοί πετάνε από τά ελικόπτερα δεμένους Παλαιστίνους».

Έπειδή ό κ. Λιβανός εκανε αυτές τίς δηλώσεις μέ τήν ιδιότητα του Έλληνα βουλευτου, ό πρόεδρος του ΚΙΣ κ. Ίωσ. Λόβιγγερ μέ επιστολή του, στίς 22 Μαρτίου 1988, ζήτησε από τόν κ. Λιβανό νά του δώσει συγκεκριμένα στοιχεία γιά τά περιστατικά πού ανέφερε. Ό κ. Λιβανός, στην άπάντησή του τής 19 Απριλίου 1988, έδωσε στοιχεία (ήμερομηνία, ονόματα κ.λπ.) γιά τό «γεγονός» καί προσδιόρισε μάλιστα καί ήμερομηνίες τριών Ισραηλινών έφημερίδων

πού, κατ' αὐτόν, τό ανέφεραν.

Έρευνα πού έγινε στίς έφημερίδες πού ό κ. Λιβανός υπέδειξε, απέδειξε τό άκριβώς αντίθετο: **οι συγκεκριμένες έφημερίδες στίς συγκεκριμένες ήμερομηνίες διέψευδαν κατηγορηματικά ότι είχε συμβεί κάτι σχετικό!** Όπότε προκύπτει ότι ό κ. Λιβανός, έστω άθελά του, έπese θύμα ύποβολιμαίας ψευδούς πληροφόρησης. Τό έρώτημα, λοιπόν, πού προκύπτει είναι: πώς ένας υπεύθυνος πολιτικός άνδρας υιοθετεί άβασάνιστα καί παρουσιάζει τέτοιες συγκλονιστικές προπαγανδιστικές άπόψεις μιās πλευράς χωρίς νά τίς έλέγξει ή νά τίς διασταυρώσει; Πώς;

Τά «Χρονικά» συνήθως δέν δημοσιεύουν παρόμοια θέματα άμεσης επικαιρότητας αλλά εκριναν ότι τό θέμα αὐτό ένέχει κάποια ιστορική σημασία.

το περιβάλλεται από θανασίμους έχθρους, επέτυχε εν τούτοις τάχιιστα νά δημιουργήσει τό ανώτερον κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

Πῶς καί πότε παρουσιάσθησαν τό πρῶτον οἱ Ἑβραῖοι στήν Κρήτη, δέν υπάρχουν ἐξακριβωμένοι πληροφοροίαι.

Λέγεται ὅμως, ὅτι ἤδη ἀπό τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς, ὑπῆρχε φρουρά Ἑβραϊκή εἰς τά ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, πράγμα τό ὁποῖον φανερώνει ὅτι καί ἀπό τότε ὑπῆρχαν καί δεσμοί μεταξύ Κρητῶν καί Ἑβραίων.

Ἀλλωστε καί ἡ περίφημος γιά τό πολεμικόν τῆς μένος, φυλή τῶν Φιλισταιῶν, ἡ ὁποία ἐζοῦσε κατά τήν ἐποχή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς Παλαιστίνην, ἦτο Κρητικῆς προελεύσεως. Καί ὁ Χριστιανισμός εἰς τήν νῆσο μας διεδόθη ἐπίσης ἀπό Ἑβραίον, τόν Ἀπόστολον Παῦλον, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐχειροτόνησε τόν πρῶτον Ἐπίσκοπον αὐτῆς, τόν Τίτο. Εἰς δέ τās πράξεις τῶν Ἀποστόλων γίνεται λόγος καί περί Κρητῶν κατοικούντων ἐν Ἰουδαία.

Μετά τήν κατάληψιν τῆς Παλαιστίνης ὑπό τῶν Πτολεμαίων, πολλοί Ἑβραῖοι ἀναγκάστηκαν νά καταφύγουν στήν Κρήτη. Καθώς ἐπίσης καί ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι κατέστρεψαν τήν Ἱερουσαλήμ.

3. Ὅμως πολύ ἀργότερα, ἤτοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑνετῶν, φαίνεται ὅτι ἄρχισε συστηματική μετανάστευσις Ἑβραίων εἰς τήν νῆσον μας. Προήρχοντο δέ κυρίως ἐκ τῆς Ἰσπανίας, κατά τόν 15ον αἰῶνα, ὡς μαρτυρεῖ καί ἡ διάλεκτος αὐτῶν, ἡ ὁποία ἦτο γεμάτη Ἰσπανικῆς λέξεις. Ἀλλά καί ἀπό τήν Ἑνετίαν κατά τό 1934, ὅταν οἱ Ἑβραῖοι ἐξεδιώχθησαν ἀπ' ἐκεῖ κατέφυγαν στήν Κρήτη.

Ὁ ἱστορικός **Ψιλᾶκης**, εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Κρήτης, ἀναφέρει ὅτι, οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰσραηλίται, ἦσαν μέν ἀπόγονοι τῶν ἀνέκαθεν ἐν αὐτῇ καί μάλιστα ἐν τῇ μεγαλοπόλει Γόρτυνι καί πρό τῆς ὑπὸ τοῦ Τίτου ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, καταφυγόντων Ἑβραίων, ἀλλ' ὡς φαίνεται τουλάχιστον εἰς τās πόλεις τῆς Κρήτης, οὔτοι προήρχοντο ἀπό τούς ἐξ Ἰσπανίας πρό πάντων ἐκδιωχθέντας.

Ἡ ζωὴ δέ αὐτῶν ἐν Κρήτῃ, ὑπὸ τό καθεστῶς τῆς Ἑνετίας ἦτο παρομοία πρός ἐκείνην ὡς καί τήν ἐποχὴν τοῦ μεσαίωνος ἐν Γαλλίᾳ κ.λ.π. διαβιούντων ὁμοεθνῶν τῶν. Δηλαδή τό Κράτος συμπεριεφέρετο πρός αὐτούς, περίπου ὅπως σέ κτῆνη καί σέ δούλους. Ἔτσι τούς ἐπεβάλλετο, νά διαμένουν εἰς ὁρισμένα μέρη καί εἰς ὁρισμένες συνοικίαι τῶν πόλεων, κα-

Οἱ φωτογραφίες τοῦ ἄρθρου εἶναι ἀπό τήν παλιὰ ἑβραϊκὴ συνοικία τῶν Χανίων.

τά τό πλεῖστον εἰς τās χειρότερας, ὡς λ.χ. οἱ Ἑβραῖοι τῶν Χανίων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν περιορισμένοι εἰς τήν συνοικίαν τήν λεγομένην Ἑβραϊκή. Ἀπηγορεύετο εἰς αὐτούς νά ἀποκοῦν ἀκίνητα, ἢ νά τοκίζουν χρήματα, ἐξέτελουν τό ἔργον τοῦ δημίου εἰς θανατικὰς ποινάς, δέν ἠδύνατο νά ἐκπληρώσουν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, καί δέν ἦσαν δεκτοί εἰς τὰ φρούρια.

Ἐπεβάλλοντο δέ πρός τούτοις εἰς αὐτούς ἀγγარεῖαι, καθὼς καί ἡ ὑποχρέωσις νά φέρωσιν ἐπὶ τῶν θυρῶν τῶν οἰκίων τῶν τό γράμμα Ο εἰς μέγεθος ἄρτου κ.λ.π.

Τήν φρικτὴν ταύτην κατάστασιν, ἐπεχείρησε νά βελτιώσῃ κάπως, ἔνας Ἑβραῖος ἐκ Ρεθύμνης, ὁ **Σαμουὴλ Μαυρογόντος**, κατά τόν 15ον αἰῶνα. Οὕτως διετήρει ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑνετίας καί ἦτο πλουσιώτατος, περιελθὼν δέ εἰς ἔριδα μετὰ τῶν ἐντοπίων ἀρχῶν, ἐπειδὴ ἤρνετο νά πληρῶνῃ τούς φόρους, προσέφερε τās ὑπηρεσίας του εἰς τήν Ἑνετικὴν Πολιτείαν, διὰ νά καταπνίξῃ δολίως μίαν Ἐπανάστασιν ἡ ὁποία εἶχε τότε ἐκραγῇ ἐναντίον τῆς ὑπὸ τῶν Γαβαλάδων.

Ἡ δέ Ἑνετικὴ Πολιτεία πρός ἀνταμοιβὴν του ἐδέχθη καί παρεχώρησε εἰς αὐτόν καί τούς ἀπογόνους του, ἄρκετά προνόμια. Συγχρόνως ἐβελ-

τίωσε τήν θέσιν τῶν ὁμοεθνῶν του. Οὕτω τούς ἀπῆλλαξε τῆς ὑποχρεώσεως νά ἐκτελοῦν ἔργα δημίου κατά τήν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, ἐδέχθη νά περιορίσῃ τās ἀγγარεῖαι τῶν κ.λ.π.

Πάντως καί μετὰ ταῦτα, **ἡ ζωὴ τῶν Ἑβραίων ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ**, ἦτο φρικτὴ. Χειρότερα καί τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων, πρὸς τούς ὁποίους, ἐκ φόβου, ἀναγκάζετο ἡ Διοίκησις νά φέρεται μέ περισσὴν περισκεψιν διὰ νά μὴ ἐπαναστατοῦν.

Ἀποτελεῖ δέ γεγονός ἱστορικόν ἐξηκριβωμένον, ὅτι οὐδεὶς Ἑβραῖος κατά τήν περίοδον αὐτὴν ἀπέκτησε ἀξίωμα ἐν Κρήτῃ.

Οἱ Ἑνετοὶ ἡμέραν καί νύκτα ἐπωφθαλμοῦσαν κυρίως τὰ χρήματα τῶν Ἑβραίων, τὰ ὁποία βοηθοῦσης καί τῆς φήμης, ἐθεωροῦντο ἀφ' ἐνός ἀνεξάντλητα, ἀφ' ἑτέρου δέ ἐπιμελῶς ἀποκρυβέντα.

Ὡς ἀναφέρει δέ ὁ ἱστορικός **Κριάρης**, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ 1387, ἐπλήρωναν 1.000 ὑπέρπυρα, ἐτησίως, δηλαδή ποσὸν σημαντικόν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τήν τότε ἐποχὴ, τὰ χρήματα ἦσαν σπάνια. Κατὰ δέ τό ἔτος ἐκεῖνο, ἡ Ἑνετικὴ Σύγκλητος, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι, ἦσαν πολλοὶ καί πλουτίζουν, ἀνεβίβασε τό ποσόν, εἰς 3.500 ὑπέρπυρα.

Ἀλλὰ ἐκτός τούτου, καί ὁσάκις οἱ

Ένετοί της Κρήτης είχαν ανάγκη χρημάτων, κατέφευγον στους Έβραίους, τους οποίους υποχρέωναν, υπό τύπον δήθεν δανείου, να τους καταβάλουν συνήθως μεγάλα ποσά, τά οποία έννοείται ουδέποτε καί επέστρεφαν.

Γεννάται όμως τό έρώτημα, πώς κατόρθωσαν οί Έβραίοι, οί όποιοί έζούσαν εις τόσο μεγάλην άθλιότητα, κατά τούς χρόνους εκείνους στήν Κρήτη, ν' άποκτούν χρήματα;

Φαίνεται έν πρώτοις, ότι όσοι κατέφευγον έδω έφεραν μαζί καί τούς θησαυρούς των, ιδίως δέ, οί έξ αυτών προερχόμενοι έξ Ένετίας, οί όποιοί ήσαν άρκετά εύποροι.

Έξ άλλου, όπως είναι γνωστόν, οί Έβραίοι, είναι οίκονόμοι καί συντηρητικοί εις τήν ζωήν των. Έχουν δέ από αρχαιοτάτων χρόνων συνηθίσει στήν άποταμίευση. Προκειμένου λοιπόν οί καταχτηταί της Κρήτης, νά έξεύρουν χρήματα, πάντοτε έτρέφοντο κατά πρώτον από τούς Έβραίους, χωρίς νά διστάζουν νά άποσπούν από τούς άτυχείς εκείνους σκλάβους, καί τό τελευταίο των σολδίων.

Συνεπεία των επιθέσεων αυτών, οί Έβραίοι έξηναγκάζοντο νά ακολουθούν πολλάκις τούς Κρήτας, όταν έκαναν έπαναστάσεις κατά των Ένετών, καί νά έπαναστατούν συγχρόνως καί εκείνοι.

Έτσι παρατηρούμε στήν περιώνυμο συνθήκη ή όποία έγινε τό 1299 μεταξύ Άλεξίου Καλλέργη καί Ένετικής Πολιτείας, διά της όποίας έτερματίσθη ή επί 17 όλόκληρα έτη διαρκέσασα Έπανάστασις αυτού, ότι γίνεται ιδιαιτέρως λόγος σέ 2 άρθρα της, γιά τούς Έβραίους Έπαναστάτας, καί λαμβάνεται μέριμνα υπέρ αυτών.

Η θλιβερά δέ αύτη κατάστασις των Έβραίων στήν Κρήτη έξηκολούθησε νά παραμένη άμετάβλητος, καί κατά τούς κατόπιν χρόνους, της **Τουρκοκρατίας**. Διότι καί οί Τούρκοι έμισούσαν τούς Έβραίους καί τούς μετεχειρίζοντο έξ ίσου κακά όπως καί οί Βενετοί.

Μόνον δέ κατά τόν τελευταίον αιώνα της Τουρκικής Κατοχής στήν Κρήτη, φαίνεται ότι βαθμιαίως καί χάρις εις τήν άναγνώρισιν καί τήν έπιβολήν των μεγάλων άρετών της Έβραϊκής φυλής, υπεχώρησαν κατ' άνάγκην οί Τούρκοι καί έγένετο ή ζωή των Έβραίων άνθρωπινώτερη.

5. Περί του άριθμού των Έβραίων έν Κρήτη, έλλείπουν διά τήν αρχαίαν έποχήν θετικά πληροφορίαί. Πάντως κατά τήν Ένετοκρατίαν πρέπει νά ήσαν πολλοί Έβραίοι στήν νήσον μας, τούτο δέ προκύπτει, έκ του ότι, ως άναφέρει ό **Ψιλάκης**, υπήρχε τότε έν Κρήτη καί ιδιαίτερος Δικαστικός κλά-

δος, οί λεγόμενοι «Πρόσωποι», οίτινες είχον δικαιοδοσίαν επί άστικών δικών, μεταξύ Έλλήνων καί Ίσραηλιτών.

Ο **Ντάπερ** άναφέρει ότι μετά τήν άλωσιν του Ήρακλείου υπό των Τούρκων καί τό 1669, πέντε μόνον άτομα παρέμειναν εις τήν πόλιν κατά τήν είσοδόν των καταχτητών. Ήτοι 2 Έλληνες ιερείς, μία γυναίκα καί 2 Έβραίοι.

Ο δέ **Γκερόλα** άναφέρει επίσης, τήν ύπαρξιν στή Κρήτη πέντε έβραϊκών επιγραφών, έκ των όποίων ή μία εύρίσκεται στό Μουσείο Χανίων καί άφορά τήν Ίσπανικής προελεύσεως οίκογένειαν Κοέν γνωστήν εις τήν Ίσπανίαν καί εις τήν Κρήτην από του 16ου αιώνος.

Ο δέ **Τουρνεφόρ**, ό όποιος άργότερα, ήτοι τό 1700 έπεσκέφθη τήν Κρήτην, λέγει ότι εις μέν τά Χανιά ήσαν 50 Έβραίοι, εις δέ τό Ήράκλειον 100.

Ο **Ζίμπερ** έπισκεφθείς καί αυτός τήν Κρήτην κατά τό 1817, λέγει τά έξης: Στήν Κρήτη υπήρχαν πολλά οίκογένειαι Έβραίων, αι περισσότεραι των όποίων ζουν στά Χανιά. Κατοικούν δέ σέ μικρά σπίτια καί εις όρισμένους δρόμους. Ότι οί Τούρκοι συμπεριφέροντο πρός αυτούς κατά τόν χειρότερον τρόπον, ότι τούς άπεκάλουν σκύλους κ.λ.π. ότι οί Έβραίοι μεταξύ των όμίλουν μία ιδιαίτερη γλώσσαν Ίσπανικής προελεύσεως. Οί περισσότεροι Έβραίοι είναι άπόγονοι εκείνων οί όποιοί έξεδιώχθησαν επί Φερδινάνδου καί Ίσαβέλλας. Οί καλύτερες έβραϊκές παροιρίες της Άνατολής είναι της Κρήτης. Οί Έβραίοι λέγει επίσης έκτός των άλλων, ότι είναι έργατικοί καί φιλοπρόοδοι καί έχουσιν μεγάλην αλληλεγγύην μεταξύ των. Μάλιστα κατά τήν έποχήν της πανώλους, μέ κίνδυνον, έφερναν τρόφιμα καί έθαπτον χωρίς νά έχουν καμίαν ύποχρέωσιν, όλους τούς νεκρούς, άδιακρίτως ιδιόκους των καί ξένους.

Κατά τήν άπογραφήν του πληθυσμού της Κρήτης κατά τό 1858, άναφέρεται ότι ήσαν 907 Έβραίοι στήν Κρήτη. Κατά δέ τό 1881, ήσαν 647.

6. Μετά τήν άπελευθέρωσιν της Κρήτης από του Τουρκικού ζυγού κατά τό 1898 καί τήν ίδρυσιν της Κρητικής Πολιτείας, ό Έβραϊκός πληθυσμός της Νήσου, άρχισε βαθμιαίως νά έλαττώνεται. Καί κατ' άρχάς μέν έτράπη πρός τά μεγάλα κέντρα της **Άλεξανδρείας**, της **Σμύρνης** καί της **Κων/πόλεως**, κατόπιν δέ πρός τās **Αθήνας**. Τέλος εις τās άρχάς του τε-

λευταίου παγκοσμίου πολέμου οι Έβραίοι οι οποίοι είχαν απομείνει στην Κρήτη ήταν ολιγότεροι των 500, οι περισσότεροι δέ εξ αυτών έζοϋσαν στά **Χανιά** και πολύ όλίγοι στο **Ήράκλειον**. Στο **Ρέθυμνο** φαίνεται ότι κάποτε έζοϋσαν αρκετοί Έβραίοι κατά δέ τό 1412 ό εκεί Τοπάρχης, έλαβε διαταγήν καί τούς έξεδίδξε από τήν αγοράν καί τήν πλατείαν τής πόλεως.

Έπίσης καί ή άρχαία **Γόρτυνα** ώς έλέχθη ήδη, είχε μεγάλην παροικίαν Έβραίων. **Ήμποτε μάλιστα νά υποστηριχθή ότι ή άρχική έστία των Έβραίων τής Κρήτης ήτο εκεί.** Καί τούτο ίσως διότι ή Γόρτυνα κατά τούς Παλαιοχριστιανικούς Χρόνους ήτο ή μεγαλύτερα και σημαντικότερα πόλις τής Κρήτης.

Αργότερα όμως, οι μέν Έβραίοι τής Γόρτυνας, φαίνεται ότι κατέφυγον στον έν τώ μεταξύ δημιουργηθέντα **Χάνδακα**. Έτσι τελικώς στην Κρήτη, παρέμειναν μόνον 2 Έβραϊκές παροικίες, των Χανίων και του Ήρακλείου ένώ σέ άλλα μικρότερα μέρη τής Νήσου, δέν παρουσιάζονται ίχνη Έβραίων.

Τούτο ίσως πρέπει νά αποδοθεί καί στην γνωστή έβραϊκή τακτική, του νά ζούν οϋτοι, μόνον στά μεγαλύτερα κέντρα, διότι εκεί μπορούν

νά αναπτύξουν καί τās εξαιρετικές έμπορικās των ιδιότητας.

Αλλωστε τό Ταλμούδ, διδάσκει, ότι όταν ένας Έβραίος θέλει νά έγκατασταθῇ σ' ένα ξένο μέρος, πρέπει νά εξετάζει πόσο πωλούνται εκεί τά αυγά. Καί όπου είναι άκριβά, αυτό σημαίνει ότι εκεί υπάρχει κίνησις, καί εκεί πρέπει νά προτιμά νά μένῃ!

7. Οι Έβραίοι τής Κρήτης, συνήθως ήσαν ύφασματέμποροι, είχαν δέ αναπτύξει αξιόλογη δράση καί εύρίσκοντο σέ στενή έπικοινωνία μέ τīs άγορές του έξωτερικού, καί τό διεθνές Έβραϊκόν κεφάλαιον. Έργατικοί, φιλόνομοι και οίκονόμοι, είχαν κατορθώσει νά συγκεντρώσουν σύν τώ χρόνω αξιόλογες άστικές περιουσίες, πολλά δέ ώραϊα μέγαρα των Χανίων ήσαν Έβραϊκής ιδιοκτησίας. **Διατηρούσαν δέ στά Χανιά, καί αξιόλογον Κοινότητα και 2 Συναγωγάς.**

Σπουδαία Έβραϊκή προσωπικότης, υπήρξε ό μακαρίτης **Άρχιραβίνος Κρήτης Άβραάμ Εϋλαγών** άποθανών όλίγον χρόνον πρό τής εκρήξεως του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Διά τήν δράσιν του κατά τήν Έπανάστασιν τής Κρήτης του 1897, όποτε είχε διασώσει 28 Χριστιανικές οικογενείας από βέβαιον θάνατον, είχε τιμηθεί διά Χρυσού Σταυρού.

Οϋτως κατά τό 1911 εύρισκόμενος

εις Σύμυρνην έφρόντισε διά τήν έξαγοράν παρά των Τούρκων παλαιάς καμπάνας τήν όποιαν οϋτοι είχαν άφαιρέσει από τόν Ναό του Αγίου Μηνά Ήρακλείου. Χάρις δέ εις αυτόν, έτοποθετήθη αύτη κατόπιν εκεί όπου ήτο καί άλλοτε.

Κατά δέ τούς Βαλκανικούς Πολέμους, ότε ή τύχη τής Θεσσαλονίκης εκρίνετο, έστάλη παρά του Έλληνικού Κράτους, εις έμπιστευτικήν άποστολήν εις τό Έξωτερικόν, ίνα έπηρεάσει εις Παρισίους τούς μεγάλους παράγοντας του διεθνούς Ιουδαϊσμού ύπέρ των άπόψεων τής Ελλάδος. Οϋτος επίσης ήτο κάτοχος σπουδαίας βιβλιοθήκης, ήτο δέ εκτός των άλλων καί έξαίρετος μικρογράφος, και έπετύγγανε νά γράφη τās 10 Έντολάς σέ ένα κόκκο σταριού, έθεωρείτο δέ ως σοφός άνθρωπος.

8. Η Έβραϊκή παροικία όμως των Χανίων, είχε νά επιδειξει καί διακεκριμένους έπιστήμονες οι όποιοι έδρασαν τόσο έδώ όσον καί στο έξωτερικόν. Κατά τās δοθεισάς μοι δέ εύγενώς σχετικές πληροφορίας παρά του συμπολίτου μας κ. **Αλβέρτου Μινέρβου**, μεταξύ των προσωπικοτήτων αυτών συγκαταλέγονται:

Ό Έδμόνδος Φράγκος. Σύγχρονος Δικηγόρος, εις Παρισίους, άνήκων εις παλαιάν καί προξενικήν οικογένειαν των Χανίων.

Έπίσης ό **Ματθίας Κοέν**, διατελέσας Πρεσβευτής τής Ιταλίας πρό 40 έτών. **Ό Ηλίας Σεζάνας**, ιατρός, διαπρέπας εις Τουρκίαν πρό 60ετίας. **Ό Μπαρτζηλαί**, στρατιωτικός ιατρός, πρό έτών, διαπρέπας εις Τουρκίαν. **Ό Μιχαήλ Κοέν**, όφθαλμίατρος, ζησας εις Αίγυπτον πρό 40ετίας.

Μεγάλη τέλος προσωπικότης υπήρξε καί ό άείμνηστος **Μίνως Κωνσταντίνης**, Γεν. Πρόξενος τής Πρεσβείας τής Αθήνας, μεγαλοβιομήχανος, διατελέσας επί μακρόν Πρόεδρος τής Έβραϊκής Κοινότητος Αθηνών, άποθανών δέ προσφάτως. Οϋτος είχε τιμηθεί διά του άργυρού Σταυρού του Σωτήρος. Είχε δέ χρησιμποιηθεί από τήν Έλληνικήν Κυβέρνησιν κατά τό 1920 διά διπλωματικήν άποστολήν εις Κωνσταντινούπολιν. Έξέχουσα επίσης φυσιογνωμία του έμπορικου μας κόσμου υπήρξε καί ό **Λεών Άλμπέρτ**, ιδρυτής τής φίρμας Πασχάλ Άλμπέρτ καί Υιός, τής μεγαλύτερης έμπορικής επιχειρήσεως εισαγωγών καί εξαγωγών έν Κρήτη. Από τό 1916 οϋτος έγκατεστάθη εις Ιταλίαν όπου διαμένει εισέτι. Οι παλαιοί έμποροι των Χανίων θά τόν ένθυμούνται καλώς. Τά τέκνα

του διαπρέπουν σήμερα, εις ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις εις Μιλάνον.

9. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κρήτης ὑπῆρξαν ὀλοὶ Ἕλληνες ὑπήκοοι. Παρηκολούθησαν δὲ μαζί μας καὶ ὅλας τὰς περιπετείας καὶ τὰ μεγαλύτερα ἔθνικά μας γεγονότα. Καὶ αὐτοὶ ἐπίσης ὅπως καὶ ἐμεῖς ἐστρατεύοντο καὶ ἐπολεμοῦσαν, δὲν ὑπάρχει δὲ περίπτωσης Ἑβραίου λιποτάκτου. Καὶ ὁ ἥρωας δὲ τῆς Πίνδου, ἀείμνηστος Ἀντισυνταγματάρχης **Φριζῆς**, κατήγετο μὲν ἀπὸ Ἑβραϊκὴ οἰκογένεια τῆς Χαλκίδος, εἶχεν ὑπηρετήσει ὁμῶς ἐπὶ πολλὰ χρόνια στο Ρέθυμνο καὶ ἦτο λίαν ἀγαπητὸς ἐκεῖ, καὶ ὅπως μᾶς ἔλεγε, ἡσθάνετο, ἀνέπνεε καὶ ἐσκέπτετο ὡς ἂν ἦτο Κρητικὸς. Μάλιστα δὲ ἀπὸ δῶ εἶχε ἀναχωρήσει μαζί μὲ τὸ 44 Σύνταγμα Ρεθύμνης γιὰ τὸ Ἀλβανικὸ Μέτωπο, ὅπου ἐπεσε ἡρωϊκὸς μαχόμενος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἑτέρου Ἀντισυνταγματάρχου ἀειμνήστου **Κουνδουράκη** ἐκ Ρεθύμνου, ὑπῆρξαν οἱ κατὰ βαθμὸν ἀνώτεροι ἀξιωματικοί μας, οἵτινες ἐφονεύθησαν ἐκεῖ.

10. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἐπικοινωνία καὶ τόσον στεναὶ αἱ σχέσεις μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ἑβραίων στὴν Κρήτη, ὥστε καὶ **τὰ περίφημα ριζίτικα τραγούδια μας ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς Ἑβραίους.**

Ἔτσι ὑπάρχουν μερικά τραγούδια πού ὁμολογοῦν περὶ αὐτῶν εἶναι δὲ πολὺ χαρακτηριστικά. Ἔνα μὲ τίτλον «Ὁ Ἐρως μιὰς Ὁβρηοπούλας», εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ρωμηόπουλο ἀγάπησε μιὰ σκύλα Ὁβρηοπούλα

κι ἡ γι' Ὁβρηοπούλα τούλεγε σιχνά, παράγγενέ του.

Νὰ βλέπειςαι Ρωμηόπουλο, Σάββατ' ἀργά μὴν ἔρθης

γιατί ἔχουν σκόλην οἱ γι' Ὁβρηοί καὶ θά σέ καταλύσουν.

Μά κεῖνο ἐπαράκουσε Σαββάτ' ἀργά καὶ πάει

πιάνουν μπισταγκωνίζουν το, καὶ πᾶν νὰ τὸ φουρκίσουν.

Οἱ Τούρκοι πχαιῖνανε ὀμπρός κ' ὀξασποῖσιν Ὁβραῖοι

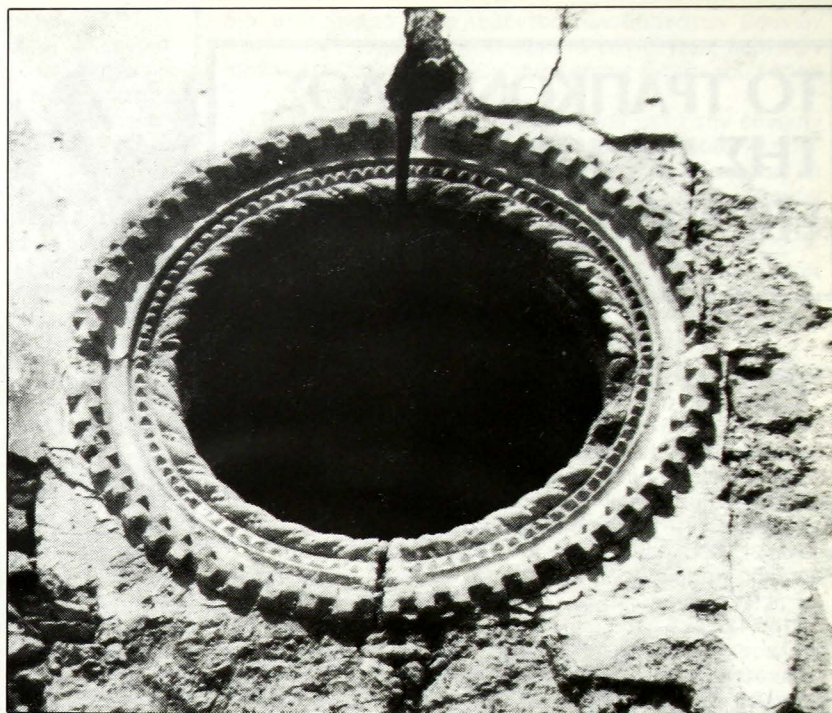
στὴ μέση τὸ Ρωμηόπουλο σάν μῆλο μαραμένο.

Κι ἡ Ὁβρηοπούλα τούλεγε ξανά παράγγενέ του.

Νὰ βλέπειςαι Ρωμηόπουλο μὴν ἀλλαξοπιστήσης.

Ἔνα ἄλλο ριζίτικο, εἶν' ἐπίσης ἐρωτικὸ καὶ ἐπιγράφεται «πόθος χάριν μιὰς Ὁβρηοπούλας».

Χριστέ μου καὶ νὰ γίνονταν ἡ γι' Ὁβρηακὴ λειβάδι

ΧΑΝΙΑ: Ἀπὸ τὴ Συναγωγὴ

κι ἡ γι' Ὁβρηοπούλες πέρδικες κ' ἐγὼ περδικολόγος

νά πάρω τὸ τουφέκι μου, τὸ περδικόπανό μου,

νά βγαῖνα νὰ κυνῆγουναι μιὰν σκύλα Ὁβρηοπούλα

πού τονε δώδεκα χρονῶ, ἀστραφτερή, δροσάτη.

Στὸ τραγούδι αὐτό, ἡ λέξις Ὁβρηακὴ προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν γνωστὴν συνοικίαν ἐβραϊκὴν τῶν Χανίων, ὅπου παλαιότερα ἔμεναν οἱ Ἑβραῖοι. Ἡ δὲ λέξις σκύλα, τὴν ὁποία καὶ τὰ δύο ριζίτικα χρησιμοποιοῦσαν προκειμένου νὰ κάμουν λόγον γιὰ Ὁβρηοπούλα, ἔχει ἀπλῶς τὴν ἐννοία, τῆς ἀπίστου, δηλαδὴ τῆς μὴ Χριστιανῆς. Τὸν τίτλον αὐτὸν χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἕλληνες τότε, καὶ γιὰ τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἀπεκάλουν ἐπίσης σκύλους, ὡς κι' ἀντιθέτως, ἐκεῖνοι ἀποκαλοῦσαν τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἑβραίους.

Τρίτο ριζίτικο τραγούδι, τῆς στράτας αὐτό, εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ ἐπιγράφεται, τὸ «βάφτισμα τ' Ὁβρηοῦ», φανερώνει δὲ τὰς πιέσεις τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς Ἑβραίους, τοὺς ὁποίους ἐξηνάγκαζαν ν' ἀλλαξοπιστήσουν.

ΤΟ ΒΑΦΤΙΣΜΑ Τ' ΟΒΡΗΟΥ

Ἀφουγκραστῆτε νὰ σᾶς πῶ, τοῦ γεμιτζί (ναύτη) τὰ βάλη (ἀνδραγαθήματα)

καράβιν ἐκιντύνευγε ἔς τὴν Μπαρμαριάς τὰ μέρη,
δέρνει το νότος καὶ βορριάς σιρόκος καὶ λεβάντες.

Μὲ τὸ σιρόκο ἡ θάλασσα στέκει νὰ τὸ βουλήσει.

Μάχει Ὁβρηὸ πρραματευτὴ, καὶ Τούρκο καπετάνιο
καὶ λέει ὁ Τούρκος τοῦ Ὁβρηοῦ,
«φταίεις καὶ θά πνιγοῦμε καὶ κάμε παρακάλεσι νάχε ξεμιστετοῦμε»

Εἰς τὴν κουβέρτα ἀνέβηκε κ' ἔκαμε τὸ σταυρόν του

«Πάψε, Χριστέ, τσί θάλασσες καὶ τσί βαρὲς φουρτίναις.

Νὰ βαφτιστῶ στή χάρη σου κι ἐγὼ καὶ τὰ παιδιὰ μου.

Νὰ φέρω ὀκάδες τὸ κερί καὶ μίστατα τὸ λάδι

Καὶ μὲ τὸ πετροκόφινο τ' ἀρσενικὸ λιβάνι».

Παύει ὁ Χριστὸς τσί θάλασσαις καὶ τσί βαραῖς φουρτίναις.

Κι ἐπῆγε καὶ βαπτίστηκε στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο.

Κ' ἐβγάλαν τότε Θόδωρο καὶ τὸ παιδὶν του Γιώργη

Καὶ τ' ἄλλο τὸ μικρότερο ἐβγάλανε Μανώλη

Καὶ τὴν γυναῖκα του Μαρῖω.

(Ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Κρητικὴ Ἔστια», Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1956, τεύχος 65. Οἱ ὑποσημειώσεις εἶναι τοῦ περιοδικοῦ μας).

ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟΝ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

Του Θρασ. Σπαντιδάκη

Τάς ημέρας αυτές, κατά τας οποίας κατ' έξοχήν τιμώμεν τούς υπερόχους αδελφούς μας που ήγωνίσθησαν πρό 15 ακριβώς ετών τόν άρισον καί κατά τούτο θρυλικόν άγώνα έναντίον τών από άέρος επιδραμόντων κατά τής Νήσου μας Γερμανών, προβάλλει άφ' έαυτής εις τήν μνήμην όλων μας έδώ εις τήν Κρήτην — εις τά Χανιά ιδίως — μέ τήν θλιβεράν συγκυρίαν της συμπληρώσεως 12 ακριβώς ετών, ή τραγωδία τής έν Κρήτη Έβραϊκής παροικίας, ή όποία απέληξεν καί εις τό τέλος αυτής.

Πρό 12 ετών ακριβώς, ήτοι τήν 21ην Μαΐου 1944, εις εκτέλεσιν σχεδίου τών Χιτλερικών, σατανικού εις έγκληματικότητα καί από μακρού καταστρωθέντος, συνελαμβάνοντο νύκτωρ υπό τών έν Κρήτη Γερμανικών δυνάμεων άπαντες οί έν Κρήτη Έβραίοι καί μετήγοντο εις τό φοβερόν στρατόπεδον τής Άγυιάς.

Συγκεκριμένως εις τά Χανιά συνελήφθησαν 250 καί 19 εις Ήράκλειον (εις τό Ρέθυμνον καί εις τά λοιπά κέντρα τής Νήσου δέν υπήρχεν Έβραϊκή παροικία) μόνον δέ 2 διέφυγον τότε τήν Χιτλερικήν άρπαγήν καί τελικώς διεσώθησαν χάρις εις τήν προστασίαν ήτις τοίς παρεσχέθη υπό τών χωρικών μας εις Κίσαμον καί Σέλυον.

"Αμα τή εις Άγυιάν άπαγωγή τών δυστυχών εκείνων συμπατριωτών μας, ή κοινή γνώμη τής Νήσου συνεκινήθη εις τά μυχιαίτατα αυτής καί διαβήματα έγέγοντο υπό έπιλέκτων συμπολιτών μας πρός διάσωσιν αυτών, πλήν όμως εις μάτην. Ή τύχη τών άτυχών εκείνων υπάρξεων είχε καθορισθεί υπό τής έγκληματικής ξυνωρίδος του Χίτλερ όπως ακριβώς είχε κριθεί δι' έκατομμύρια όλα Έβραίων τής Κεντρικής καί Άνατολικής Εύρώπης.

Τό άπόγευμα τής 7ης Ίουνίου 1944 οί συμπατριώται μας Έβραίοι μετήχθησαν υπό τών δημίον τών έξ Άγυιάς εις Σούδαν όπου καί έρρίφθησαν εις τό κύτος του εκεί έλλιμενισμένου άτμοπλοίου «Δανάη». Εις τό πλοϊον τούτο οί Γερμανοί έπεβίβασαν καί 48 συμπατριώτας μας, έξ ών οί 25 εκ Κάμπων Κυδωνίας, που είχαν συλληφθεί διά πατριωτικήν δράσιν καθώς καί 112 Ίταλούς στρατιώτας έξ εκείνων οίτινες είχαν δηλώσει ότι προσέκειντο πρός τόν συνθηκολογήσαντα μέ τούς συμμάχους στρατάρχην Μπαντόλιο.

Τήν ιδίαν νύκτα τό πλοϊον εκείνο, επί του οποίου είχαν έπιβή όλιγόριθμος φρουρά εκ Γερμανών απέπλευσεν εκ Σούδας κατευθυνόμενον πρός τήν ήπειρωτικήν Έλλάδα. Τήν έπομένην όμως ήμέραν ενώ παρέπλεε τήν Σαντορίνην έπεσημάνθη υπό συμμαχικών άεροπλάνων, δέν έβλήθη όμως υπό τούτων καθόσον τό συμμαχικόν στρατηγείον Μέσης Άνατολής είχε ήδη είδοποιηθεί διά του άσυρμάτου υπό τών έν τή νήσω μας φυλακίων άντικατασκοπίας (Συμμαχικών) περί του άνθρωπίνου φορτίου του, έν αντιθέσει πρός άλλα πλοία του έχθρου, πλησίον τής «Δανάη» πλέοντα, άτινα καί έβυθίσθησαν.

Τά συμβαίνοντα τήν ήμέραν εκείνην εις τό Αιγαϊον έπληροφορήθη άμέσως διά του άσυρμάτου ό Γερμανός λιμενάρχης Ήρακλείου άνθυποπλοίαρχος Βάλτερ, ό όποιος καί διέταξε διά του αυτού μέσου τήν επί του α/π «Δανάη» γερμανικήν φρουράν όπως καταβυθισή τό πλοϊον διά ώρολογιακών βομβών άφου έγκαταλείψη τούτο έπιβαίνουσα λέμβων.

Ή δολοφονική εκείνη διαταγή έξετελεσθη καί ούτω 429 ψυχαι εύρήκαν φρικτόν θάνατον εις τό κύτος του πλοίου εκείνου. Μετά τό τέλος του πολέμου ό έν λόγω έγκληματίας Γερμανός αξιωματικός έδωσε μέ τήν άθλίαν του ζωήν λόγον του έγκλήματός του, αλλά τί τό όφελος;

Ή τóσον τραγικόν τέλος εύρούσα έβραϊκή έν Κρήτη παροικία ήρίθμει ζωήν 600 περίπου ετών επί τής Νήσου μας. (Έβραϊκή παροικία υπήρχεν έν Γόρτυνι από τών πρώτων χριστιανικών χρόνων καί πρότερον άκόμη, αλλά τά ίχνη της έχάθησαν μετά τήν κατάκτησιν τής νήσου υπό τών Σαρακηνών). Προήρχοντο οί έν Κρήτη Ίσραηλίται τό μέν έξ Ήπειρου — όπου επίσης από παλαιοτάτων χρόνων υπήρχον αξιόλογοι έβραϊκαί παροικίαι, τό δέ καί κυρίως από τήν Έπτάνησον εκ τών εκεί καταφυγόντων μετά τούς άγρίους έν Ίσπανία διωγμούς τών Έβραίων κατά τό τέλος του 15ου μ.Χ. αιώνας. Κατά τόν παρελθόντα (19ον) αιώνα οί έν Κρήτη Έβραίοι άνήρχοντο κατά μέν τό έτος 1858 καί συμφώνως τή διενεργηθείση τότε απογραφή του πληθυσμού τής νήσου εις 907, κατά δέ τό έτος 1881 εις 637. Τά τελευταία έτη, ειδικότερον δέ κατά τό μεταξύ του Α' καί Β' παγκοσμίου πολέμου διάστημα, ό αριθμός τών έν Κρήτη Έβραίων ήλαττώθη συνεπεία μεταναστεύσεως πολλών εκ τούτων εις τά μεγάλα άστι-

κά κέντρα της χώρας και εις τό εξωτερικόν.

Μέ την μακροχρόνιον συμβίωσιν των με τό ελληνικόν στοιχείον της νήσου, του οποίου τας ταλαιπωρίας συνεμερίσθησαν ιδίως κατά την εποχήν της Ένετοκρατίας, οί έν Κρήτη Έβραίοι είχαν σχεδόν άφομοιωθεί με τόν ελληνικόν πληθυσμόν. Είναι άξιον σημειώσεως έν τούτω τό γεγονός ότι έλάλουν μόνον την Έλληνικήν, ότι εις τίς χαρές των ελληνικά τραγούδια έτραγουδούσαν εξαίρετοι τραγουδισταί κρητικών δημοτικών τραγουδιών και εξαίρετοι χορευταί κρητικών χορών, όπως ο μακαρίτης συμπολίτης μας **Γιουσούας Ίσχακής**, ο οποίος κατεχειροκροτείτο όταν έχόρευε κρητικούς χορούς, τούς οποίους έσερνε με τόσην λεβεντιά και σεμνότητα ώστε όποιος δέν τόν εγνώριζε προσωπικώς τόν εξαλάμβανε

διά κανένα από τούς λεβέντες τών άθανάτων βουνών μας. Τούτο νομίζω, όμιλει άρκετά εύγλωττως περί τών αισθημάτων τών Έβραίων της Κρήτης έναντι του τόπου εις τόν όποιον εζούσαν.

Εις τας έπ' στρατεύσεις πού έγιναν μετά την έθνικήν αποκατάστασιν της νήσου μας (1898) οί Έβραίοι κληρωτοί ή έφεδροι, προσήρχοντο υπό τας σημαίας μας με προθυμίαν και ένθουσιασμόν, άρκετοί δέ τούτων έθανον υπέρ της Ελλάδος όπως οί **Ραφαήλ Μόρδος**, **Άβραάμ Κοέν** και **Ήλίας Μούστακής**, πεσόντες έν τώ μακεδονικώ μετώπω κατά την περίοδον 1917 - 18, ο **Ίωσήφ Ίσαάκ** και **Ραφαήλ Φράγκος** πεσόντες έν Μ. Άσία και **Σολομών Σαλέμ** και **Άβραάμ Τρέβεζας** πεσόντες εις τό άλβανικόν μέτωπον τό 1941.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΣΤΑ «ΧΡΟΝΙΚΑ»

Έβραίοι στρατεύσιμοι τών Τρικάλων

Συμπληρωματικά με τό αφιέρωμα του περιοδικού μας στην **Ίσραηλιτική Κοινότητα τών Τρικάλων** (τεύχος 98), ο κ. **Δαυίδ Π. Ναχμίας**, με έπιστολή του διευκρινίζει ότι συμμετείχε στη Φιλαρμονική της πόλεως ως έκτελεστής φλιςκόρνου. Έπίσης μάς απέστειλε μία φωτογραφία από τόν έορτασμό του Πάσχα, στα Τρίκαλα, τό 1926. Στη φωτογραφία εικονίζονται με τούς αριθμούς:

1. **Λέων Ρικανάτης**, δεκανεύς πυροβολικού (ζει σέ γηροκομείο στη Χάιφα).
2. **Δαυίδ Μωϋσής**, χωροφύλαξ ύπηρετών τότε εις Άθήνας.
3. **Σαμουήλ Καμπελής**, έφεδρος, φονευθείς σέ άεροπορική επίθεση στόν Βόλο.
4. **Ίωσήφ Κοέν**, ύπηρετών τότε στη Μοίρα Νοσοκόμων και άποσπασθείς στη Μουσική της Φρουράς Λαρίσης. Άπεβίωσε σέ προάστειο της Χάιφας.
5. **Δαυίδ Π. Ναχμίας**, ύπηρετών τότε στη Μουσική της Φρουράς Λαρίσης.
6. **Βαρούχ Δεκάστρο**, θύμα σέ γερμανικό στρατόπεδο.
7. **Σολομών Δαυίδ Σολομών**, στρατιώτης τότε του μηχανικού.
8. **Ίακώβ Γκαμπάι**, θύμα γερμανικού στρατοπέδου.
9. **Άλβέρτος Δαν. Νεγρίν**, χωροφύλαξ τότε ύπηρετών εις Βόλον.

10. **Άβραάμ Ισ. Νεγρίν**, ύπηρετών τότε στη μοίρα νοσοκόμων, μετετέθη στη Μουσική της Φρουράς Λαρίσης.

Ό Άλεξ. Χατζηγάκης και οί Έβραίοι τών Τρικάλων

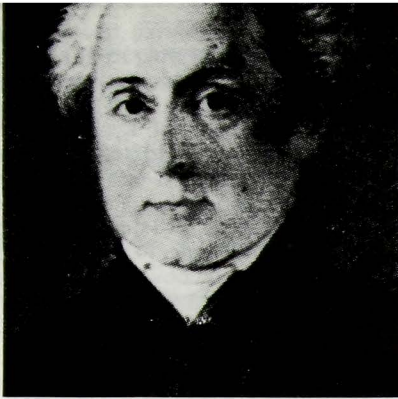
Έπίσης, ο κ. Κ. Παπαδημητρίου - Ν. Ίωνία, Βόλος γράφει:

«Στό τελευταίο τεύχος τών «Χρονικών» (άρ. 99) διάβασα τό άρθρο «Τίμησαν τούς σωτήρες τους» και έπ' αυτού του θέματος έχω νά σάς δώσω μία πληροφορία:

Πρώτα όμως πρέπει νά σάς πώ πώς είμαι Τρικαλινός και μένω στόν Βόλο. Από χρόνια τό σπίτι μας στα Τρίκαλα ήταν δίπλα στην Έβραϊκή Συνοικία και πώς μεγάλωσα με τά Έβραϊόπουλα της γειτονιάς.

Η πληροφορία μου είναι πώς ο άείμνηστος **Άλέξανδρος Χατζηγάκης** κατάφερε νά μάθει από τούς Γερμανούς από βραδύς πώς την έπαύριο θά γινόταν μπλόκο στη συνοικία τών Έβραίων και θά τούς συλλάμβαναν. Έτρεξε μέσα στη νύχτα και είδοποίησε τούς υπεύθυνους οί όποιοι σκόρπισαν τόν κόσμο στα γύρω χωριά και σέ σπίτια γνωστά. Έτσι γλύτωσαν πάρα πολλοί Ίσραηλίτες.

Έπειδή ο γιός του **Κώστας Χατζηγάκης** βρίσκεται και αυτός στό Βόλο και έχει διαπρέψει ως γιατρός θά 'θελα νά του δώσουμε λίγη χαρά και περηφάνεια γι' αυτό τό γεγονός τιμώντας τη μνήμη του πατέρα του».

Ἡ οἰκογένεια τῶν Σολωμῶν τῆς Κρήτης

Τοῦ ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Ο πρόσφατος ἑορτασμός τῆς ἑκατονταετηρίδας ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ Διονυσίου Σολωμοῦ ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο τῶν Ἀθηνῶν ἀνακίνησε καὶ πάλι τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς οἰκογένειας τῶν Σολωμῶν.

Παρά τὶς ἀπόψεις ἐκείνων πού, μέ τὶς παρωπίδες τοῦ στενοῦ τοπικισμοῦ, δέν μποροῦν νά ἀντικρύσουν τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ **Διονυσίου Σολωμοῦ** κατάγεται ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ μετενάστευσε στὴ Ζάκυνθο, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1669.

Γιὰ συμπλήρωση τῆς ἔρευνας σχετικὰ μέ τὴν κρητικὴ καταγωγή τοῦ Σολωμοῦ, δημοσιεύω ἐδῶ μερικὰ στοιχεῖα, τῆς ἐποχῆς τῆς βενετοκρατίας, πού συγκέντρωσα ἀπὸ τὰ πενιχρὰ ἱστορικὰ ντοκουμέντα πού ἔχω στὴ διάθεσή μου.

Τὸ ὄνομα Salamone - Salamon - Salomone παρουσιάζει

← Τὸ ἐβραϊκὸν στοιχεῖον τῆς νήσου μας, ἐξ ἄλλου, εἶχε συμβάλλει σημαντικῶς εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πρόοδον τοῦ τόπου μας. Οἰκογένειαι ἐπιφανεῖς, πολιτισμέναι καὶ μέ ἐξαίρετον ἠθικὸν κόσμον ὅπως ἐκείναι τῶν **Κοῆν, Κωνσταντίνη, Μινέρβου, Ἰσχακή, Σεζάνα, Δαλμέδικο, Φράγκου** κ.ά. ἀπετέλεσαν ἀληθὲς καύχημα τῆς κοινῶνίας μας διὰ τὰς ἀρετάς των καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἐμπορικὴν των δράσιν. Αἱ λοιπαὶ ἐβραϊκαὶ οἰκογένειαι ἀνέδειξαν τεχνίτας καὶ μικρεμπόρους μέ ἱκανότηας καὶ ἐν τιμῇ διεξάγοντας τὰς ἐργασίας των. Δέν ἐσύρθη ποτέ εἰς τὰ δικαστήρια Ἑβραῖος ἐν Κρήτῃ.

Τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ τόσον τραγικὸν τέλος εὐρόν ἐβραϊκὸν στοιχεῖον τῆς νήσου μας.

Ὁ κρητικὸς λαός, τιμών τὴν ἀρετὴν ὅπου τὴν εὐρίσκει, διατηρεῖ θερμὴν ἐν τῇ καρδίᾳ του ἀνάμνησιν αὐτοῦ.

(Ἀνοδημοσίευση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Κρητικὴ Ἑστία», Μάιος 1956, τεύχος 61).

ζεταί στὴν Κρήτῃ, καὶ συγκεκριμένα στὸ Χάνδακα, ἀπὸ τὸν πρῶτο κιόλας αἰῶνα τῆς βενετοκρατίας. Στὰ ἀρχαιότερα κρητικὰ συμβόλαια πού σώζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας τοῦ 1271 ἀναφέρεται ὁ Ἰουδαῖος Salomone, γιὸς τοῦ ποτέ Sambat, ὁ ὁποῖος, ὅπως φαίνεται, ἦταν ἐμπορὸς καὶ τοκογλύφος στὸ Χάνδακα καὶ ἐδάνειζε χρήματα, προαγοράζοντας ἐγχώρια προϊόντα, κρασί, δέματα, τυριά κ.λπ.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνομα Salomone εἶναι κύριο ὄνομα, βαπτιστικὸ θά λέγαμε, ἂν ἐπρόκειτο γιὰ Χριστιανό. Ὅπως ἀναφέρεται ὁμως στὰ παρακάτω ἔγγραφα τὸ κύριο αὐτὸ ὄνομα ἔχει τὴ θέση καὶ τὴ σημασία τοῦ ἐπωνύμου, μέ τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται τὸ ἄτομο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅποτε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτά, οἱ Ἑβραῖοι δέν εἶχαν οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα, ὅπως καὶ οἱ Τούρκοι μέχρι τελευταῖα. Τὸ κύριο αὐτὸ ὄνομα ἐγίνε ἐπώνυμο οἰκογενειακὸ ἀργότερα καὶ πιθανότατο εἶναι οἱ μετέπειτα βενετσάνικες καὶ κρητικὲς οἰκογένειες τῶν Salomone τῆς Κρήτης νά προέρχονται ἀπὸ τὶς ἐβραϊκὲς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες, ἴσως γιὰ νά ἀποκτήσουν δικαιώματα καὶ ἀξιώματα τὰ ὁποῖα δέν εἶχαν ὡς Ἑβραῖοι, ἐκχριστιανίστηκαν· διατήρησαν ὁμως τὸ ὄνομά τους. Φυσικά. Οἱ ἐξιταλισθέντες αὐτοὶ Salomone ἔδωσαν στὴ Βενετία καὶ τὸ δούκα τῆς Κρήτης Nicola Salomonio τὸ 1580, τὸν Capitano Gianfrancesco Salomon τὸ 1560, τοὺς φεουδάρχες τῆς Σητείας Zuan Salamon de Piero, Piero Salamon di Zuane, Marco Salamon de Zuane τὸ 1582 καὶ ἄλλους. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς ἀσφαλῶς ἔλκει τὴν καταγωγή καὶ ὁ ὀρθόδοξος πιά Γεώργιος Σαλαμός, πού ἔκτισε τὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βοίλα τῆς Σητείας, πού σιγὰ - σιγὰ ἐγίνε Σολομός, γιὰτί Σαλαμό ἔλεγε καὶ λέει ὁ κρητικὸς λαὸς τὸ σοφὸ βασιλιά τῶν Ἑβραίων:

*Νά 'χα τὴ χάρη τοῦ Δαβὶ (Δαυὶδ)
τοῦ Σολομοῦ τὴ γνώση.*

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ ὅτι δέν συνηθίζόταν οὔτε στὰ παλιὰ αὐτὰ χρόνια οὔτε καὶ σήμερα βέβαια, τὸ ὄνομα Σολομῶν - Σολομός σὰ βαπτιστικὸ, ἐνῶ ἄλλα ἐβραϊκὰ ὀνόματα σάν τὰ Ἀδάμ, Ἡλίας, Δαβὴς καὶ ἄλλα συνηθίζονται καὶ σήμερα.

Τὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα (imbreviature) ἔχουν συνταχθεῖ στὸ Χάνδακα ἀπὸ τὸ συμβολαιογράφο Pietro Scardon καὶ βρίσκονται στὸ Archivio di Stato de Venezia nella serie: Notai del Regno di Candia, B, 244. Εἶναι τὰ ἀρχαιότερα ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Antonino Lombardo στὴ σειρά: Documenti della Colonia Veneziana di Creta, Torino, 1942.

Στὸ ἔγγραφο (imbreviatura) τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1271 ἀναφέρεται ὁ Χασάπης Μάρκος Geno κάτοικος τοῦ Χάνδακα, ὁ ὁποῖος ὑπόσχεται νά παραδώσει στὸν Ἰουδαῖο Salomone, γιὸ τοῦ ποτέ Ἰουδαίου Sampati, κάτοικο ἐπίσης τοῦ Χάνδακα, τὸν ἐπόμενο μῆνα Ἰούνιο, 45 δέματα πρώτης ποιότητος καὶ ἄλλα 30 τόν Ἀπρίλιο πρὸς 8 ὑπέρπυρα.

Σὲ ἄλλο ἔγγραφο τῆς 11 τοῦ Μάρτη τοῦ ἴδιου χρόνου 1271 ἀναφέρεται ὅτι: ὁ Ἰωάννης de Almerico, κάτοικος τοῦ Castro - Colone ὑπόσχεται νά παραδώσει στὸν ἴδιο Ἰουδαῖο Salomone, γιὸ τοῦ ποτέ Sampati Ἰουδαίου κατοικοῦ Χάνδακα, στὴν κατοικία του, 11 δέματα κριῶν καλὰ, καὶ 14 δέματα ἀρνιῶν πρὸς 1 ὑπέρπυρο.

Σὲ ἄλλο ἔγγραφο τῆς 31 τοῦ Μάρτη τοῦ 1271 ἀναφέρεται ὅτι: ὁ Νικόλαος Blanco, κάτοικος Χάνδακα ὑπόσχεται νά παραδώσει στὸν Ἰουδαῖο Salomoni, γιὸ τοῦ ποτέ Sambati Ἰουδαίου, κατοικοῦ τοῦ Χάνδακα, στὴν κα-

τοικία του, τόν επόμενο μήνα Μάιο 40 δέρματα, φρέσκα, άρσενικά, προς υπέρπυρα κρητικά 3 1/2.

Έκτός άπ' αυτόν όμως υπήρχε καί άλλος Salomoni, 'Ιουδαίος γυιός του ποτέ Καψάλη.

Σέ έγγραφο της 22 του Μάη 1271 αναφέρεται ότι: ο Μιχαήλ Μαλφάτο, κάτοικος Χάνδακα υπόσχεται να παραδώσει στον 'Ιουδαίο Salomoni, γυιό του ποτέ Capsali, κάτοικο του Χάνδακα, στο σπίτι του, τόν επόμενο Σεπτέμβριο, 14 μίστατα κρασί, γνήσιο κρητικό, καλό, άπό τά άμπέλια του, που έχει στο χωριό Πυργού, προς 1 υπέρπυρο τό μίστατο.

Σέ άλλα συμβόλαια του 1301, του συμβολαιογράφου του Χάνδακα Benvenuto de Brixano, αναφέρονται άλλοι Salomoni, επίσης έμποροι κάτοικοι Χάνδακα. Σ' ένα άπό τά έγγραφα αυτά, της 20 του 'Απρίλη 1301, αναφέρεται ότι ο Gerardinus Trentasoldi, κάτοικος Χάνδακα έλαβε 5 υπέρπυρα άπό τόν 'Ιουδαίο Lingiacho γυιό του 'Ιουδαίου Salamonis, καί δηλώνει ότι όφειλει να παραδώσει σ' αυτόν τό Σεπτέμβριο, 34 μίστατα μούστο καλό, γνήσιο κρητικό, άπό τά άμπέλια του Iuliani Vasali στη Βόνη, τά όποια καλλιεργεί ό όφειλέτης.

Σέ άλλο έγγραφο της 3η του Σεπτέμβρη 1301 ο Θεόδωρος Cavadante, κάτοικος Μονοφατισίου κάνει πρώτο πληρεξούσιό του τόν 'Αγγελο Salomono, κάτοικο του Χάνδακα.

Πιθανόν είναι ό 'Αγγελος Salomono του έγγράφου τούτου να είναι ό πάππος του 'Αγγελου Σολωμού του 1372 που αναφέρει ό Ζώης στο γενεαλογικό δένδρο, ή και ό 'Αγγελος Σαλομών, πατριγιάς του 'Αγαπητού Λογκοβάρδου που του καταχράστηκε, όταν ήταν άνήλικος, δύο σερβενταρίες (1361).

Η έβραϊκή αυτή οικογένεια των Salamon, που επί αιώνες ήταν έμποροι καί τοκογλύφοι, δίχως να έχουν τό δικαίωμα, να άποκτήσουν ιδιοκτησία, ως είναι γνωστό άσπάσθηκε τόν Χριστιανισμό, άπόκτησε άκίνητη ιδιοκτησία στη Σητεία καί φέρονται μέλη της ως φεουδάρχες, οι όποιοι παίρνουν μέρος στις μίστρες του ίππικού. Τό 1582, όταν έγινε ή επιθεώρηση του ίππικού της Σητείας καί Γεράπετρας άπό τούς συνδίκους Zuanne Gritti καί Giulio Garzoni, παρουσιάστηκαν μέ τούς ίππους των, άνάμεσα στους τόσους Κορνάρους φεουδάρχες της Σητείας, καί 3 Salamon, οι παρακάτω:

Ο Mr Zuan Salamon de Mr Piero, κάτοχος 1 σερβενταρίας, 2 1/3 καράτια, ό όποιος παρουσίασε 1 άλογο.

Ο mr Piero Salomon de Mr Zuane, μέ 2 σερβενταρίες, καράτια 2 1/2, παρουσίασε 1 άλογο.

Ο Marco Salamon του ποτέ Zuane μέ 7 σερβενταρίες, 2 1/2 καράτια, παρουσίασε 1 άλογο.

Τά βαπτιστικά, χριστιανικά αυτά όνόματα Marco, Piero, Zuane, είναι άκριβώς εκείνα που έναλλάσσονται καί στο οικογενειακό δένδρο των Σολομών της Ζακύνθου, του Λ. Ζώη καί του Νικ. Τωμαδάκη. Αυτό μάς κάνει να υποθέσουμε τη σχέση της σητειακής οικογένειας των Σολομών μέ τη ζακυνθινή οικογένεια του έθνικού μας ποιητή, καί ότι ύστερα άπό την κατάκτηση της Κρήτης, ή οικογένεια των Σολομών της Σητείας μετανάστευσε στη Ζάκυνθο.

Στόν ίδιο κώδικα του Καστροφύλακα (Κ 31) αναφέρεται καί ή Madalena Salamon, ή όποία είχε ένοικιάσει άπό τό κράτος στο Χάνδακα ένα μαγαζί καί όφειλε έννοικία καί ό Zuan Salamon (Κ 51) ό όποιος ως φαίνεται ήταν έμπορος στο Χάνδακα καί όφειλε φόρους άλιπάστων του έτους 1529. (Αναδημοσίευση άπό τό περιοδικό «Κρητικά Χρονικά», τ. ΙΒ/1958).

Η έβραϊκή παρουσία στά Χανιά

Άπό τό βιβλίο του Γεωργίου Δη-
μοτάκη «Χανιά - Στο πέρασμα του
χρόνου» ('Αθήνα, 1969) αναδη-
μοσιεύουμε άπό διάφορα κεφάλαια
μερικά άποσπάσματα που άνα-
φέρονται στην έβραϊκή παρουσία
στά Χανιά:

● Στο δρόμο Χαλέπα - Χανιά:

«Καί συνέχεια τά σπίτια των
Έβραίων εμπόρων Κωνσταν-
τίνη καί Φράγκου, ένα μεγάλο
χωράφι, όπου ό ήγεμόνας δια-
τηρούσε τετραίν τέννις...»
(σελ. 13).

● Στην εποχή των Χανίων:

«Στη νότια πλευρά του Σαν-
τριβανιού, άπέναντι, στο κεν-
τρικό περίπτερο, υπήρχαν
δύο πλούσια όβρέκια μαγα-
ζιά, τό ένα των άδελφών Κων-
σταντίνη, έτοιμαζίδικο άν-
δρικών ευρωπαϊκών ένδυμά-
των, καί τό άλλο του Μινέρ-
βου, μία «μπουτίκ» όπως θά
λέγαμε σήμερα, μέ πλουσιό-
τατο περιεχόμενο, επίσης ευ-
ρωπαϊκών καί ανατολίτικων
σπανίων ειδών» (σελ. 40).

● Ο Λυκούργος Κυδωνάκης

υπήρξε άσύγκριτος σατυρι-
κός ποιητής. Θεωρείτο ως ό
Σουρής των Χανίων. «Άπό τά
καλύτερα σατυρικά του ήταν
καί ό Έθνικός Ύμνος των Έ-
βραίων, μετά τη φανταστική
άποκατάστασή των, στη γή
των πατέρων των, στη γή Χα-
ναν, όπου ρέει μέλι καί γά-
λα.

Είχε όμως καί κάτι τό προ-
φητικό ό ύμνος αυτός, καί ή
προφητεία δέν άργησε να έκ-
πληρωθεί μέ μεγάλη άκρι-
βεια.

Τόν παραθέτουμε γιά τούς
αναγνώστες μας γιά να κρί-
νουν κι αυτοί:

Άπ' τόν καιρό του 'Ηρώδη
γινήκαμε φτερά.

Κι ώσαν τίς άγριμούτσες
πίασαμε τόν ντουινά.

Ταντέλλες, μαστραπάδες
κομπιά καί γυαλικά,
στη πήχης βρακοζόνες,
πουλούσαμε όφτηνά.

Μά δά τό είπ' ό Θεός,
να δούμε λευτεριά.

Κι ότζούζικο Νταβάτσι
(φτηνό - Δαυίδ)

νά βρούμε Βασιληά.

Θάχωμε στης παντιέρας μας
(σημαία)
στη μέση τό λεών
(τό γυιό του 'Αρχιερραβίνου)
Πεντάλφες τσ' άστρουλάτσα
(μικρά άστρα)
γύρω λογίων - λογίων.

Κι ό Γιουσουλός Γαμπάης
(πρωτοπαλλήκαρο)
ό Ντίγρης τσ' 'Οβρατοής,
όντε θά ξεσπαθώση
Ξοπίσω ντου τσ' έμείς.

Ο ύμνος προσαρμοσμένος
στη μουσική του ύμνου της
Καίζερικής Γερμανίας «Ντού-
τσαντ - Ντούτσαντ, ούμπερ
άλλες, ούμπερ άλλες. Για-
χούντισλαν - γιαχούντισλαν,
ούμπερ άλλες - ούμπερ άλ-
λες». Καλομελέτα κι
έρχεται...

Τό περίεργο είναι πώς στά
Χανιά υπήρχε κείνη την επο-
χή μία όρχηστρόλα πλανο-
δίων οργανοπαίκτων, που την
άποτελούσαν τρεις Έβραίοι,
δύο Καμόντι (βιολί, φουαρμό-
νικα), ό Βήτα Μηνιόνης, διευ-
θυντής της Όρχήστρας (Κι-
θάρα) καί ό Χριστιανός Άλέ-
κος (Μαντολίνο). Η όρχήστρα
έφερε την επωνυμία «Οι Κα-
μόντοι» σάν να λέγαμε σημε-
ρα «Οι Μπήτλς» ή τά «Σκαθά-
ρια».

Αυτή λοιπόν, είτε συνοδεύ-
οντας τη χορωδία, είτε χωρίς
αυτήν, γύριζε τίς νύχτες
στους δρόμους καί χαλούσε
τόν κόσμο παίζοντας τόν ό-
βρέικο Ύμνο.

Τώρα θέλετε άπό νευρικό
ξέσπασμα ή καί άπό έβραϊκό
φανατισμό προκαλώντας την
πραγματοποίηση της προφη-
τείας. "Όπερ καί έγινε στίς μέ-
ρες μας» (σελ. 44 κ.έ.)

Ο Λ. Κυδωνάκης «ύστερα
τόν καυμό των Έβραίων "Α-
δελφών Κωνσταντίνη" γιά
την χρεωκοπία του Χανιώτη
λαδεμπόρου, που στην επιχεί-
ρησή του είχαν επενδύσει κε-
φάλαια κι αυτοί.

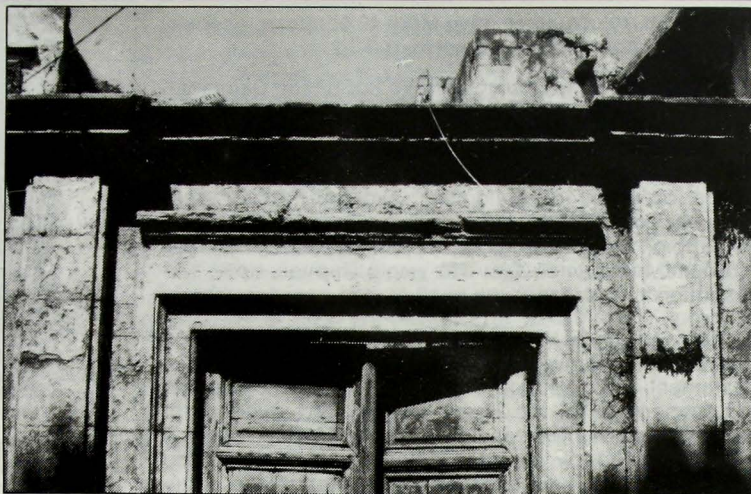
Καί διηγείται ό μεγάλος ά-
δελφός:

""Απόψε είδα στ' όνειρό μου
κάζο πενσάτο θά βρη την Ό-
βρατσή.
Καί κατεβαίνω στο 'τοιμαζί-
δικό μου

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗΝ

(Στοιχεία εκ του
'Ημερολογίου μου)

Του θεολόγου Νικ. Ε. Ζευγαδάκη

Δημοσιεύω τό σημείωμα τούτο προς παροχήν στοιχείων εις τόν παρεπιδημούντα εν τή πόλει ημών έλλογιμώτατον 'Ισραηλίτην Καθηγητήν του εν 'Ιερουσολύμοις 'Εβραϊκού Πανεπιστημίου κ. **Τσβί 'Αν-κόρι**, συλλεγέντα στοιχεία διά συγγραφήν του περί των εν τή διασπορά 'Ιουδαίων.

'Ως αναγράφω τό 1938 εν τή «Θρησκευτική καί Χριστιανική 'Εγκυκλοπαίδεια» (τομ. Γ, σελ. 867 ε.) αί έναπομείναι εν τή πόλει 'Ισραηλιτικά οικόγενέαι (βλ. Στ. Ξανθουλίδη εν «Κρητ. Στοά», Β, σελ. 209 ε.) διετήρουν, κατά τήν προπολεμικήν ταύτην περίοδον, τήν παλαιάν Συναγωγήν, αλλά έστερουόντο θρησκευτικού λειτουργού.

Τό 1913 αναφέρεται «Ραββίνος της ενταύθα 'Ισραηλιτικής Κοινότητος» ό Κοέν («Νέα 'Εφημερίς», φυλλ. 105/27 - 4 - 1913, σελ. 2).

'Η 'Εβραϊκή Συναγωγή εύρίσκετο παρά τό ανατολικό άκρον του κολπίσκου του Δερματά (Κούμ Καπί), εις τό «Μπεντενάκι», έναντι του σημερινού περιπτέρου του Δήμου, ούσα άξία λεπτομερούς περιγραφής διά τήν αρχιτεκτονικήν αύτης, αλλά καί διότι ούδόλως σήμερον ύφίσταται.

Περιεγράφη ύπ' έμού επί τόπου τόν Σεπτέμβριον του 1942, ως εν τοίς έφεξης χρονολογικώς θά εξιστορήσω, όλίγας εβδομάδας πρό της καταστροφής της.

'Ητο τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλική κατακεχωσμένη κατά τό ήμισυ καί πλέον έντός του έδάφους, έστραμμένη δέ προς ανατολάς. Αί διαστάσεις αύτης ήσαν, κατά προσέγγισιν, 10 Χ 5 μ., τό ύψος δέ του μέν κεντρικού ευρυτέρου κλίτους 5 μ., των δέ εκατέρωθεν 4. Έχωρίζοντο τά κλίτη διά τριών ένθεν καί ένθεν κίωνων δωρικού ρυθμού, επί των όποίων έστηρίζοντο ανά τέσσερα όξυκόρυφα τόξα.

'Ανωθεν τούτων ύπήρχεν ανά εις άεραγωγός, ως μικρόν παράθυρον, έχουν περίπου τό σχήμα χοάνης, ούτινος τό μέν μικρόν, άνοιγμα ήτο τό έξωτερικού, τό δέ εύρύ τό έσωτερικόν. Εις τήν ανατολικήν πλευράν έσχηματίζετο είδος τι άψίδος. 'Η πύλη έκείτο εις τήν μεσημβρινήν πλευράν. 'Ετέρα τοιαύτη ύπήρχεν αντίστοιχως εις τήν βόρειαν πλευράν, ήτις είχε φραγή. Παράθυρα είχαν ανά δύο εις εκατέραν των πλευρών καί εν εις τήν δυτικήν. 'Επιγραφάι ύπήρχον εν τή μεσημβρινή πλευρά, μία επί του πρώτου έξ άριστερών παραθύρου, επί μαρμάρου, έτέρα επί του δευτέρου παραθύρου, επί πέτρας, καί τρίτη παραπλεύρως του παραθύρου τούτου. Πρό του δυτικού τοίχου διηνοίγετο μεγάλη υπόγειος στοά.

'Η συναγωγή ύποστάσα κατά τά πολεμικά γεγονότα του Μαΐου του

1941 βλάβας όχι σοβαράς, κατηδαφίσθη τόν Σεπτέμβριον του 1942, ως καί τό περί αύτήν εκ των βομβών ωσαύτως καταστραφέν οικοδομικόν τμήμα, προκειμένου όπως δενδροφυτευθή καί έξωραίσθ ή χώρας. Τό έντός του έδάφους μέρος αύτης καί όλόκληροι οί κίονες ούδόλως έβίγησαν, του τμήματος τούτος καλυφθένος μόνον υπό χωμάτων. 'Ωφέιλετο τούτο εις τήν επιθυμίαν των ήμετέρων, όπως μή όλοκληρωθή ή καταστροφή, διασωθή δέ τοιουτοτρόπως ό,τι ήτο δυνατόν από τό αξιόλογον τούτο κτίσμα, διαφυλαττόμενον καί προστατευόμενον από τήν Κρητική γήν, εν άναμονή άλλων χρόνων, πολιτισμού καί ειδικής αρχαιολογικής έρεύνης, προς ανακάλυσιν καί αναγέννησιν του ιστορικού καί αξιολόγου τούτου κτίσματος.

Φωτογραφία της συναγωγής, έλήφθησαν πρό της καταστροφής. Αί έπιγραφάι μετεφέρθησαν εις τό 'Αρχαιολογικόν Μουσείον, ένθα όμως, κατά τήν εκφόρτωσιν, έθραύσθησαν.

Τό ιστορικόν της καταστροφής της έβραϊκής ταύτης Συναγωγής έχει, ως έκτίθεται εις τό λεπτομερέστατον της περιόδου εκείνης ήμερολόγιόν μου, όπόθεν παραλαμβάνω καί έτερα σχετικά όπωσδήποτε των ήμερών εκείνων γεγονότα, ούτω:

31 Αύγούστου 1942, Δευτέρα. «Εις προσεπερινόν περιπάτον μετά του Δημάρχου κ. Πλεύρη, της μνηστής του καί του ιατρού κ. Πετράκη, έπληροφορήθην παρά του πρώτου τήν άρχομένην ήδη κατεδάφισιν της παλαιάς έβραϊκής συναγωγής, διά νά γίνη τό μέρος έκείνο πλατεία. 'Εγεννήθη ή σκέψις προς διατήρησιν της ως μνημείου, άλλ' ύπερίσχυσεν ή — γερμανικής βεβαίως προελεύσεως — άπέχθεια προς τόν έβραϊσμόν. Θά

τό Χιρκαδάτσι (λαδομεσίτης) μ' άνήμνευεν έτσι (έκει).

Καί λέει ό λαδομεσίτης: Σιόρ Σολομών νά σε τό πώ: — Μετά χαράς νά με τό πής.

Σφιξου καλά νά μή... (ός πούμε ξηπαστής!! κ.λπ.,

κ.λπ.)» (σελ. 46).

● **Οι 'Εβραίοι των Χανίων:** «'Οφείλουμε νά πούμε έδώ, πώς στήν όλότητα αποτέλεσαν έκλεκτά μέλη της κοινωvίας μας.

Ό άρχιρραβίνος των, ό 'Εβλαγόν ήταν έξοχο πρόσωπο.

Τύπος ιεράρχη, σοφός μέ μεγάλη γενική μόρφωση, πολύγλωσσος καί σοβαρός. 'Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό προσόν ήταν ή μεγάλη του ικανότητα καί επιτηδειότητα γύρω από τή μικρογραφία» (σελ. 47).

μεταβώ αύριο διά φωτογράφησιν, περιγραφήν, κ.λ.π.»

1 Σεπτεμβρίου 1942, Τρίτη.

«Έπεσκέφθην π.μ. τήν έβραϊκήν συναγωγήν καί πήρα τό μεσημέρι, διά του άειμνήστου — μαθητού μου Κωνσταντίνου Παναγιωτάκη, τέσσαρας αύτής φωτογραφίας». Έν συνεχεία περιγράφω λεπτομερώς καί ως άνω τήν συναγωγήν, μετά τουτο δέ προσθέτω:

«Η συναγωγή ύπέστη βλάβας κατά τήν πολεμικήν επιδρομήν του Μαΐου του παρελθόντος έτους, όσον άφορά κυρίως εις τήν ξύλινην αύτης στέγην, εκ της οποίας, περιττόν νά ειπωμεν, ουδέν σήμερον σώζεται. Λόγω των καταστροφών έν τή περιοχή ταύτη, ήδη εκκαθαρίζεται αύτη, κατεδαφιζόμενων των όπωςδήποτε βλαβέντων κτιρίων, προκειμένου όπως μετατραπεί αύριον - μεθαύριον, εις πάρκο. Θά κατεδαφισθή δυστυχώς καί η συναγωγή. Τό υπεράνω του εδάφους τμήμα αύτης, τό δέ έντός θά επιχωματωθῇ. Ό διευθυντής του Μουσείου κ. Πλάτων θά πάρη δύο αύτης φωτογραφίας, θά μεταφέρη δέ εις τό Μουσείον τάς επιγραφάς. Πήρα καί έγώ τέσσαρας φωτογραφίας, ό δέ μηχανικός του Δήμου κ. Βαρκαράκης έμέτρησε καί κατέγραψε τάς διαστάσεις της συναγωγής».

3 Σεπτεμβρίου 1942, Πέμπτη.

«Έπεσκέφθην καί πάλιν π.μ. τήν συναγωγήν καί συνεπλήρωσα τήν περιγραφήν μου» Άκολουθεί συμπληρωματική περιγραφή

1 Όκτωβρίου 1942, Πέμπτη.

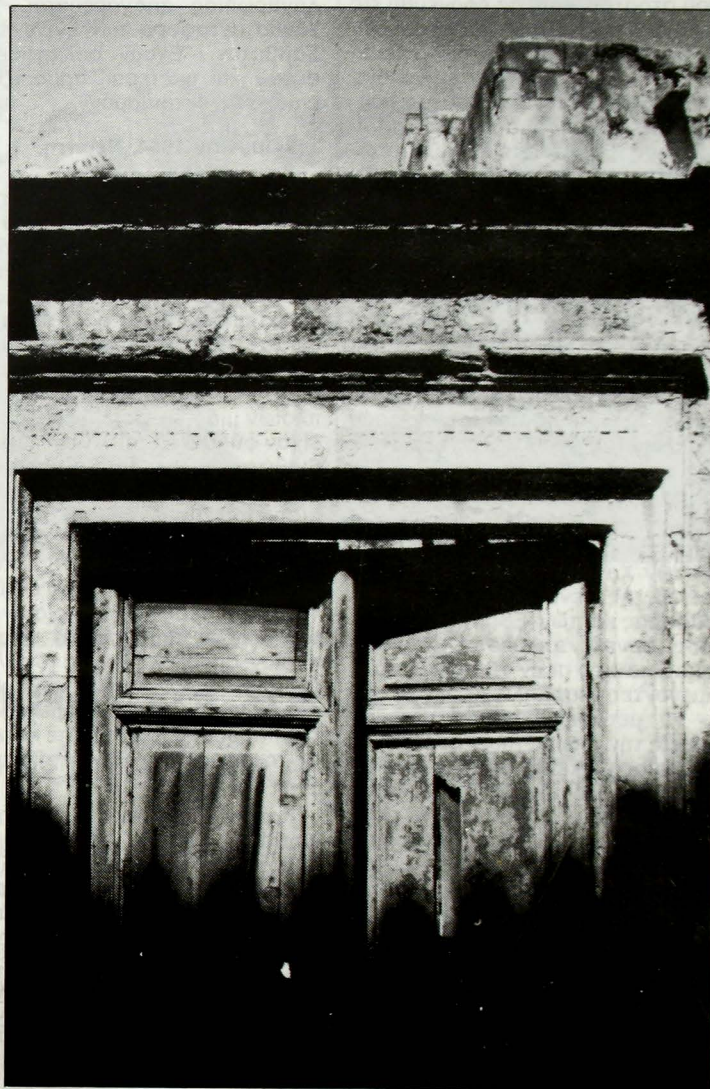
«Πήγα τό άπόγευμα εις τό «Μπεντενάκι» διά νά ιδώ, άν κατεδαφίσθη ή Συναγωγή. Είχε κατεδαφισθῇ, ως καί όλη ή περί αύτήν περιοχή, ήτις είχε κατά τό μάλλον καί ήττον καταστραφεί εκ του πολέμου. Έπειδή όμως αύτή ήτο κατακεχωσμένη έντός του εδάφους κατά τό ήμισυ καί πλέον, διεσώθη τό τμήμα τουτο μεθ' όλοκληρών των κιόνων. Θά καλυφθῇ τουτο υπό χωμάτων καί θά εξωραίσθῃ, ό χώρος».

Διά τόν διωγμόν καί τήν έξόντωσιν των έν τή νήσω Έβραίων, εις τό ήμερολόγιόν μου αναφέρω τά εξής:

6 Ιουλίου 1943, Τρίτη.

«Εις τόν σημερινόν «Παρατηρητήν» των Χανίων (φύλλ. 520) έδημοσιεύθη ανακοίνωσις του έν Χανίοις Διοικητού Φρουρίου Κρήτης γερμανού στρατηγού Μπρώερ, υπό χθεσινήν ήμερομηνίαν. Δι' αύτης έγνωστο-

Η ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΧΑΝΙΩΝ

“Ό,τι άπομένει σήμερα από τή Συναγωγή Χανίων (ή είσοδος). Φωτογραφική προσφορά του κ. Δημ. Παπαδάκη.

Η Συναγωγή Χανίων (κειμένη επί της όδου Κονδυλάκη 60) χρονολογείται από του έτους 1522 καί έχει πολύ ένδιαφέρον από ιστορικής άπόψεως. Είναι ισπανικού σφαραδικού τύπου, αλλά καί μέ χαρακτηριστικά βενετσιάνικα κρητικά (μέ τρούλο). Η Συναγωγή έχει παραδοσιακό χαρακτήρα. Είται τό μόνον μνημείο τό όποιον άπομένει από τόν Έβραϊσμό της Κρήτης.

Τό οίκημα της Συναγωγής εκηρύχθη «ιστορικώς διατηρητέον μνημείον» διά της ύπ' αριθ. πρωτ. 16307 αποφάσεως του ύπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως, (Γενικής Διευθύνσεως Άρχαιοτήτων), δημοσιευθείσης εις τό ΦΕΚ 605/ 16.9.1965, τεύχος Β.

ποιοίτο ότι, επειδή «τὴν νύκτα τῆς 4ης πρὸς τὴν 5ην Ἰουλίου ἔλαβε χώρα σειρά ἐνεργειῶν ἀπὸ σχεδίου ἐναντίον ἐγκαταστάσεων τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, καθ' ἃς ἐφονεύθη εἰς γερμανὸς στρατιώτης καὶ ἐτραυματίσθη εἰς Ἰταλὸς τοιοῦτος» καὶ «ἐπειδὴ οἱ δρᾶσαι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ διαπράξουν τὰς ἐνεργείας ταύτας συμπιτᾶς, εἰμὴ μόνον διὰ τῆς ὑποστηρίξεως ἐνὸς τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ» προέβη εἰς τὴν λήψιν αὐστηρῶν κατ' αὐτοῦ μέτρων, κ.λ.π. Ἐκτὸς ἄλλων, ὡς ἀνεκοινοῦτο, «ἐτυφεκίσθησαν πενήντα βεβαρυμένα πρόσωπα».

«Οἱ τυφεκισθέντες 50 — σημειῶν — ἐξετελέσθησαν χθές, ἀνῆκον δὲ εἰς ὅλην τὴν νῆσον, καὶ ἦσαν κατὰ προτίμησιν Ἑβραῖοι. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ὁ Ἰάκωβος τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀβραάμ Ἐλχάϊ τὸ ἐπώνυμον, ἀλησμόνητος εἰς τοὺς Ἡρακλειώτας ἀγαθότατος γέρων.

21 Μαΐου 1944, Κυριακὴ τοῦ Τυφλοῦ.

Κατὰ τὸν σημερινόν «Παρατηρητὴν» τῶν Χανίων (φυλλ. 820) «ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς γενικῆς διαταγῆς περὶ μεταφορᾶς καὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος, συνεκεντρώθησαν χθές τὴν πρωΐαν πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διαμένοντες Ἰσραηλίται, προκειμένου νὰ μεταφερθοῦν καὶ μετοικῇσουν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπην».

«Ὁμοία συγκέντρωσις — γράφω εἰς τὸ ἡμερολόγιόν μου — ἐγένετο κατ' αὐτὰς καὶ ἐνταῦθα. Οὕτω, μετὰ πάροδον τῶσαν αἰῶνων, ἐκρίζουται ἐκ τῆς νήσου τὸ Ἰσραηλιτικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, ὅτε ἦτο πολυπληθές, διεδραμάτισε σημαίνοντα ἐν αὐτῇ ρόλον».

25 Μαΐου 1944, Πέμπτῃ τῆς Ἀναλήψεως.

«Παρατηρητῆς» Χανίων (φυλλ. 823): «Διάταγμα περὶ κατασχέσεως τῆς περιουσίας τῶν Ἑβραίων: Ἡ περιουσία πάντων ἐν Κρήτῃ διαμενόντων Ἑβραίων, ἀδιακρίτως ὑπηκοότητος, ἐπιτάσσεται ἀπὸ τῆς 20 Μαΐου 1944... 23 Μαΐου 1944. Ὁ Διοικητὴς τοῦ Φρουρίου Κρήτης».

6 Ἰουνίου 1944, Τρίτῃ.

«Πρὸ ἡμερῶν μετεφέρθησαν ἐνταῦθα καὶ συνεκεντρώθησαν εἰς στρατόπεδα συγκεντρώσεως οἱ ἐν τῇ νήσῳ Ἑβραῖοι, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ, προκειμένου ν' ἀποσταλοῦν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ἀφάνταστα εἶναι τὰ δεινὰ των. Πρὸς αὐτοὺς ἔρχεται ἄρωγός ἡ ἐνταῦθα ὀργάνωσις τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, με-

τὰ τοῦ ὁποίου συνεργάζεται καὶ ὁ Ε.Ο.Χ.Α. (Ἑθνικὸς Ὄργανισμὸς Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης). Ἡ ὑπὸ προσώπων παροχὴ εἰς τούτους φιλανθρωπίας ἀπαγορεύεται. Ἡ ἐνταῦθα μεταφορὰ των ἐγίνετο περὶ τὸ Σάββατον. Ἔχουν συλληφθεῖ μετ' αὐτῶν καὶ ἡμέτεροι, προοριζόμενοι ἐπίσης δι' ἐκτοπισμόν».

8 Ἰουνίου 1944, Πέμπτῃ.

Δραματικώτατα τὰ προηγηθέντα — ἀπὸ τῆς 1ης τοῦ μηνός — ἐν τῇ πόλει πολεμικὰ γεγονότα, ἅτινα λεπτομερέστατα, εἰς 32 καὶ πλέον πυκνογραμμένους σελίδας περιγράφονται εἰς τὸ ἡμερολόγιόν μου. Ὁ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 1ης Ἰουνίου βομβαρδισμὸς ὑπὸ τῆς συμμαχικῆς ἀεροπορίας τοῦ λιμένος, «ἐνθα ἐκ πολλῶν πλοίων μιᾶς νηοπομπῆς (12 περίπου) εἶχον φθάσει τὰ τρία, τῶν λοιπῶν βυθισθέντων» ὅτε βόμβαι ἐπεσαν καὶ εἰς τὰ προάστεια, ὁ βομβαρδισμὸς ἐπίσης τῆς ἐπομένης, καθ' ἣν, τὴν 2αν Ἰουνίου τοῦ 1944, ἡμέραν Παρασκευῆν, ἔλαβε χώραν ἡ καὶ ἀνθρώπινα θύματα σημειώσασα φοβερά ἐκείνη διὰ τὴν πόλιν ἔκρηξις ἡ ὅποια ἐγίνετο εἰς τὸ φέρον πυρομαχικὰ φορτηγὸν πλοῖον, ὅπερ, βληθέν εἰς τὸ πέλαγος, ἐκαίετο εἰς τὸν λιμένα, ὁ βομβαρδισμὸς ὡσαύτως τῆς ἐπομένης καὶ ὁ τῆς παρούσης ἡμέρας, ὅτε κατεστράφη τὸ κτίριον τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, 8ην Ἰουνίου 1944, Πέμπτῃ, «τὸ ἀπόγευμα ἐπιβίβάσθησαν τοῦ πλοίου οἱ Ἑβραῖοι τῆς νήσου καὶ ἡμέτεροι, προοριζόμενοι διὰ τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Οἱ παρακολουθοῦντες τούτους γερμανοὶ στρατιῶται ἀπηγόρευον εἰς τὸν πληθυσμόν καὶ νὰ τοὺς βλέπῃ ἀκόμη, προτείνοντες δὲ τὰ πυροβόλα των κατὰ τῶν ἡμετέρων ἠνάγκαζαν τοὺς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰ καταστήματα των».

Τί ἐπηκολούθησε κατὰ τὴν νύκτα αὐτὴν; Ἰδοὺ τί ἐπὶ λέξει ἀναφέρει τὸ ἡμερολόγιόν μου:

9 Ἰουνίου 1944, Παρασκευῇ.

«Τὴν παρελθοῦσαν νύκτα εἶχομεν, καθὼς ἀνέμενον, ἀεροπορικὴν ἐπιδρομὴν. Ἐκυνηγήθη, ὡς λέγουν, τὸ ἀναχωροῦν πλοῖον, ὅπερ δὲν ἐβλήθη λόγῳ τοῦ ὅτι ἐπέβαινον αὐτοῦ οἱ Ἑβραῖοι. Εἶχε ριφθεῖ, κατὰ τὰς αὐτὰς πληροφορίας, ἀνῶθεν τοῦ πλοίου πυρός. Ἐρρίφθησαν βόμβαι, ἀλλ' ὅχι ἐπὶ τοῦ πλοίου, οὔτε ἐπὶ τῆς πόλεως. Εἶχον καταφύγει εἰς τὸ μέγαρον Μακράκη (παρὰ τὸν Μητροπολιτικὸν Ναόν) ὅπου πολλαὶ κυρίαι καὶ προπαντός ἡ κυρία Ἑμμ. Πετράκη, μέειχαν λόγῳ τῆς Θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς μου ιδιότητος, ὡς ψυχικὸν συμπαραστάτην. Διήρκεσε ἐπὶ μακρόν ἡ ἐπιδρομὴ καὶ τὸ ἀντιεροπορικὸν πῦρ ἦτο πυκνότερον».

Κατὰ τὴν τραγικὴν ταύτην νύκτα, μετὰ ἢ κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀεροπορικὴν ἐπιδρομὴν, ἔλαβε χώραν εἰς τὰ ἀνοικτὰ τοῦ πελάγους μία ἀπὸ τὰς εἰς βάρος τοῦ ἀτυχοῦς Ἑβραϊκοῦ γένους ἀνηκούστους εἰς τὴν ἱστορίαν θηριωδίας τοῦ παρόντος αἰῶνος. Τὸ πλοῖον διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηλαύνοντο οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κρήτης, μετὰξὺ δὲ τούτων, ὡς εἶδομεν, καὶ ἡμέτεροι, ἐβυθίσθη, ὑπὸ τῶν γερμανῶν κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν καὶ κοινὴν ἀντίληψιν, εἰς τὴν θάλασσαν, ἥτις κατέστη ὁ ὕγρος τάφος τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς νήσου. Ἀνθρώπων φιλησύνων, ἐργατικῶν καὶ τιμῶν, ἐν ἀρμονίᾳ συζώντων μετὰ τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλλήνων, οἵτινες βαθῶς ἐθλίβησαν διὰ τὸ οἰκτρὸν αὐτῶν τέλος, διατηροῦν δὲ πάντες ἀγαθωτάτην τούτων τὴν ἀνάμνησιν.

(Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὴν κρητικὴ ἐφημερίδα «Μεσόγειος» (4. 9. 1963). Οἱ ὑποσημειώσεις τοῦ κειμένου ἐγίναν ἀπὸ τὴ συντάξη τοῦ περιοδικοῦ μας).

(Ἄρθρα καὶ στοιχεῖα γιὰ τὶς Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες τῆς Κρήτης ἔχουν δημοσιευθεῖ στό περιοδικό «Χρονικά» στὰ τεύχη: 39/ ἀφιέρωμα, 59 σελ. 7, 63, 68 σελ 42, 75 σελ. 5 καὶ 95 σελ. 8).

ΚΑΛΕΣ ΔΙΑΚΟΠΕΣ

- Εὐχαριστοῦμε τοὺς φίλους ἀναγνώστες πού μέ τις ἐπιστολές τους συμπληρώνουν μέ στοιχεῖα τὰ δημοσιεύματά μας.
- Λόγῳ τῶν θερινῶν διακοπῶν τὸ ἐπόμενο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ μας θὰ ἐκδοθεῖ τὸν Σεπτέμβριο 1988.

Τὰ «Χρονικά»

Ο τότε πρωθυπουργός Στεφ. Στεφανόπουλος με τον τότε υπουργό Προεδρίας κ. Ε. Σαββόπουλο και τον πρέσβη της Όμοσπ. Γερμανίας κατά τη μεταφορά της ληκύθου με την τέφρα Χριστιανών και Έβραίων των γερμανικών στρατοπέδων.

‘Η μεταφορά της τέφρας Έβραίων και Χριστιανών από τα χιτλερικά στρατόπεδα

Ο πρώην υπουργός Δρ. Ευάγγελος Γ. Σαββόπουλος με επιστολή του αναφέρει τα παρακάτω ιστορικά στοιχεία για το θέμα των γερμανικών έπανορθώσεων και της μεταφοράς της τέφρας των Έβραίων θυμάτων των χιτλερικών στρατοπέδων:

«Διάβασα στο περιοδικό «Χρονικά», τεύχος 100, άναδημοσίευση από τις εφημερίδες του Βόλου του 1965 για τη μεταφορά, τότε, της τέφρας των άτιμα, έγκληματικά και άπάνθρωπα δολοφονηθέντων και καέντων στα γερμανικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως Έβραίων και Χριστιανών Έλλήνων.

Έπειδή τα δημοσιεύματα των εφημερίδων του Βόλου είναι άπλως «φωτογραφικά» της τελετής που έγινε στο Βόλο τότε και πρόσ χάριν της Ιστορίας, σās γράφω τις λίγες αυτές γραμμές.

‘Η Ικανοποίηση ήθικά και ύλικά των βασανισθέντων, ληστεφθέντων, εκτελεσθέντων και γενικά κακοποιηθέντων από τις έγκληματικές συμμορίες των ναζί, των φασιστών, και των Βουλγάρων, Έλλήνων ύπηκόων, άδιαφόρως θρησκεύματος, ξεκίνησε από έμέ, μέ βραδύ ρυθμό, μετά την άπελευθέρωση, γιατί δέν είχα στα χέρια μου τά άπαραίτητα στοιχεία. “Έντονα και μαχητικά έπροχώρησα μετά τό 1950, όποτε έτέθηκα ύπ’ όψιν μου στοιχεία και ή δύναμή μου είχε και τυπικά ένισχυθεί γιατί έγινε τότε μέλος του Κοινοβουλίου της πατρίδος μας.

Τό θέμα της ήθικής και οικονομικής δικαιώσεως και τιμής των παθόντων επί κατοχής, συνδέθηκε μέ τήν

πολιτική μου σταδιοδρομία και μπορώ νά πώ ότι είμαι υπερήφανος για τή σύνδεσή μου αυτή.

Τότε κατάπληκτος είδα τον πραγματικό άριθμό των θυμάτων, απέκτησα στοιχεία των άρπαγών εις βάρος της περιουσίας Έλλήνων ύπηκόων, άρπαγών που δέν είχαν καμία σχέση μέ τις έπανορθώσεις, οι όποιες σύμφωνα μέ τό Διεθνές Δίκαιο τακτοποιούνται κατά τήν ύπογραφή της συνθήκης ειρήνης μεταξύ των πρώην έμπολέμων, και οι όποιες συνεχέοντο από τις δημόσιες ύπηρεσίες μέ τις άποζημιώσεις οι όποιες έπρεπε νά καταβληθούν εύθύς άμέσως.

Μέ στοιχεία που κατά τό 1952 έθεσε ύπ’ όψιν μου, για τις άρπαγές των περιουσιών ό άείμνηστος πρόεδρος των Έξαγωγέων Ι. Κούρτοβικ, ύπελόγισα, και ό ύπολογισμός άπεδείχθη όρθός, ότι οι προελθούσες από τις άρπαγές των Γερμανών κατακτητών όφειλές υπερέβαιναν τά 400.000.000 δολάρια, οι δέ άπαγορευμένοι από τό Διεθνές Δίκαιο και τό Δίκαιο Πολέμου άναγκαστικοί «δανεισμοί και προκαταβολές» από τήν Τράπεζα της Ελλάδος που έκαναν οι Γερμανοί, ύπαγόμενοι και αυτοί στις άποζημιώσεις και όχι στις έπανορθώσεις, υπερέβαιναν τά 500.000.000 δολάρια.

Τό θέμα ήταν τεράστιο. Κανένα στοιχείο δέν είχε έρθει στο φώς της δημοσιότητας και τοϋτο, κυρίως, γιατί τό κράτος ένώ θά έπρεπε νά επιδιώκει τις άποζημιώσεις έπέδωκε από τή Δυτική Γερμανία δανεισμούς, και γιατί οι γνωρίζοντες ιδιώτες έπέδωκαν καλές έμπορικές

σχέσεις με την ανασυγκροτούμενη Δυτική Γερμανία.

Ώδεις το λμούσε. Τό έτόλμησα όμως εγώ. Καί είμαι υπερόφανος γι' αυτό. Μέ σειρά έρωτήσεων καί έπερωτήσεων στή Βουλή, μέ άρθρογραφία στίς εφημερίδες, μέ δημόσιες όμιλίες μου συχνά, μέ ταξίδια μου στή Δυτική Γερμανία κυρίως, μέ δαπάνες μου, καί ένα, ως προσκεκλημένος μέ τούς συναδέλφους κ.κ. 'Αλαμηνί καί Κοθρή στήν 'Ανατολική Γερμανία, όπου καί ανέπτυξα τό θέμα των άποζημιώσεων στόν τότε πρόεδρό της Ούλμπριχτ, καί παρά τίς αντιδράσεις σημαντικών στελεχών της τότε κυβερνήσεως καί την αντιμετώπιση άπειλών άπό συνεργασθέντες κατά την Κατοχή, ή καί άλλους οικονομικά θιγομένους, κατόρθωσα νά προωθήσω τό θέμα. Τό 1960 μέ έπλησίασαν καί οι οργανώσεις παθόντων καί όμήρων Γερμανίας κατά την Κατοχή, οι όποιες τιμώντας τό έργο μου μέ άνεκήρυξαν επίτιμο πρόεδρό τους.

Ο άγώνας έγινε έντονότερος τόσο ώστε όχι μόνο νά δεχθεί ή κυβέρνηση ότι πράγματι είχα δίκιο, αλλά καί παρά τό ότι είχα εγκαταλείψει τότε την κυβερνητική παράταξη λόγω των διαφωνιών μου, κυρίως, γιά τό θέμα αυτό, νά μέ παρασημοφορήσει.

Σημαντικό ρόλο στήν κάμψη των γερμανικών αντιρρήσεων έπαξε καί ή άποκάλυψη έκ μέρους μου της σιωπηράς ίκανοποίησεως γιά παραπλήσια θέματα της Γιουγκοσλαβίας τότε έκ μέρους της Γερμανίας.

Τό θέμα οδηγείται πρός τή λύση. 'Η γερμανική κυβέρνηση δέχεται ότι λόγοι ήθικοί καί πολιτικοί επιβάλλουν την ίκανοποίηση των αίτημάτων μου καί γιά τούς οικονομικά ζημιωθέντες καί γιά τούς 'Ομήρους.

Θυμάμαι ότι κάποιος άνώτατος Γερμανός κρατικός αξιωματούχος μου είπε, ρεαλιστικά, ότι «πρέπει νά σάς βοηθήσουμε καί γιά λόγους ήθικούς καί γιά νά προλάβουμε την 'Αγγλία στήν άνακατάληψη της λεκάνης της Μεσογείου». Την ίδια έποχή, επέτυχα, μέ παραμονή μου επί ένα μήνα στή Βιέννη, καί την ίκανοποίηση των παραπλησιών αίτημάτων μας άπό τούς Αυστριακούς. Πρός δόξαν των χειρισθέντων πρίν άπό μένα παραπλήσια θέματα στήν Αυστρία, αναφέρω, ότι, έρευνώντας τίς απαιτήσεις μας άπό τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο άνεκάλυψα καί άνείσπρακτα σημαντικά ποσά άπό τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο!

Όπως γνωρίζετε άσφαλώς, διά του ύπουργείου Οικονομικών έπραγματοποιήθηκαν εισπράξεις άποζημιώσεων άπό τίς δύο χώρες, Δυτική Γερμανία καί Αυστρία, καί διενεμήθη μέρος των όφειλομένων πρός τούς δικαιούχους, ποσών.

Παράλληλα μέ τίς άναφερθεϊσες προσπάθειές μου, κατέβαλα προσπάθειες καί γιά την ήθική δικαίωση των σωματικά βλαβέντων άπό τό ναζισμό. 'Η γερμανική κυβέρνηση δέχτηκε καί τό αίτημά μου αυτό. Τόν 'Απρίλιο του 1965 μέ έκκριση του τότε πρωθυπουργού άειμνήστου Γεωργίου Παπανδρέου όμάς άποτελουμένη άπό τόν χρηματίσαντα όμηρο άειμνήστο Μητροπολίτη Δημητριάδος Δάμασκηνό, τόν πρόεδρο της Πανελληνίου 'Ομοσπονδίας 'Ομήρων Γερμανίας βουλευτή Δημήτριο Διαμαντίδη, τόν αντιπρόεδρο της ίδιας 'Ομοσπονδίας 'Αντώνη Κωνσταντίνου, τόν πρόεδρο των όμήρων Κρήτης Νικόλαο Νικηφοράκη, τόν πρόεδρο όμήρων Βύρωνος Νικόλαο Μαστρογιαννόπουλο καί έμένα, μετέβη στή Δυτική Γερμανία καί επί είκοσαήμερο μέ έγκριση της γερμανικής κυβέρνησης, συνέλεξε όστά καί τέφρα άπό τά διάφορα κρεματορία την όποία καί μετέφερε, άνεπίσημα, στήν 'Ελλάδα. Μέρος των ιερών αυτών λειψάνων καί τέφρας δόθηκε τότε στό Νεκροταφείο Νικαίας

στός εκπροσώπους της 'Εβραϊκής Κοινότητας άπό τόν Α. Κωνσταντίνου καί διαφυλάχτηκε άπό αυτούς. Μέρος επίσης διαφυλάχτηκε στό Ναό της 'Οσίας Ξένης Νικαίας καί μέρος έλαβε ό Μητροπολίτης Δαμασκηνός.

Τόν επόμενο χρόνο μέ τόν τερματισμό διαφόρων γραφειοκρατικών διαδικασιών καί μέ πίεσή μου στή γερμανική κυβέρνηση — ήμουν τότε ύπουργός — επέτυχα την επίσημη παράδοση άπό τό γερμανικό κράτος τέφρας καί όστων. Πράγματι τόν 'Ιούλιο του 1966 ή προαναφερθεϊσα όμάς μετέβη έκ νέου στή Δυτική Γερμανία όπου, καί μέ άπότιση κάθε στρατιωτικής τιμής, παρέλαβε καί μετέφερε μέ γερμανικό στρατιωτικό άεροπλάνο τέφρα καί όστά των άφανών ήρώων των στρατοπέδων καί των κρεματορίων του ναζισμού καί έναπέθεσε στό Στρατιωτικό 'Ηρώο του Α' Κοιμητηρίου 'Αθηνών.

Στό αεροδρόμιο 'Ελληνικού είχε κατέλθει ό τότε πρωθυπουργός Στέφανος Στεφανόπουλος μέ μέλη του 'Υπουργικού Συμβουλίου, ό τότε Γερμανός πρέσβης στήν 'Αθήνα πού προσκύνησαν, τά πράγματι ιερά κατάλοιπα των ήρώων αυτών της γερμανικής Κατοχής».

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα μέ τό Νόμο:
'Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. 'Ιωσήφ Λόβιγγερ
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Μεταφορά των οστών και της τέφρας με τελετική πομπή από τα γερμανικά στρατόπεδα στο αεροδρόμιο του Έλληνικού και εκείθεν στο Κοιμητήριο Αθηνών. Την τέφρα συνοδεύει τιμητικό απόσπασμα των ενόπλων δυνάμεων και της ανακτορικής (τότε) φρουράς.

‘Η τιμητική αναγνώριση προς τούς Χριστιανούς που έσωσαν Έβραίους κατά την Κατοχήν

Με αφορμή την πρόσφατη τιμητική βράβευση από το Ίδρυμα «Γιάντ Βασέμ» του Ίσραήλ (Ίδρυμα για τη διαιώνιση της μνήμης των 6 εκατομμυρίων θυμάτων του Όλοκαυτώματος) 13 Χριστιανών της Ελλάδας, ο κ. Γιώργος Ηλίας Τσαβασάρος, αγωνιστής Έθνικης Αντίστασης 1941 - 44, μέλος της Ομάδας Προστασίας και Διαφυγών του III Συντάγματος του ΕΛΑΣ, απέστειλε στις 14.2.1988 προς τον Ραββίνο Αθηνών την παρακάτω επιστολή:

«Έμαθα ότι πρό ημερών έγινε η ήθικη βράβευση ανθρώπων που βοήθησαν Έλληνες Ισραηλίτες να σωθούν από το φασιστικό βομβαρδισμό και την εξοντωτική manía σε βάρος αθώων, που τό μοναδικό «φταίξιμό τους» ήταν ότι γεννήθηκαν Έβραίοι.

Αυτή η αναγνώριση, λοιπόν, μάς γέμισε ψυχική ικανοποίηση, γιατί απέτέλεσε και δικαίωση πολλών άλλων αφανών και ανώνυμων συντελεστών του τόσο θεάρεστου και σημαντικού αυτού έργου και μνημόσυνο όσων έφυγαν και είχαν βοηθήσει στην ολοκλήρωσή του, όπως οι αείμνηστοι Ιερείς του τόπου μας και ο πατέρας μου Ηλίας, συγχωρεμένοι τώρα από

μακρού, αλλά και άλλοι πολλοί.

‘Η ταπεινότητά μου, παιδί τότε 15 ετών, αισθάνεται υπερήφανη γιατί μέ όσες δυνάμεις είχαμε τά τραγικά και βασανισμένα εκείνα χρόνια, αλλά μέ αδάμαστη πίστη στον παντοδύναμο Θεό, Θεό όλων των πλασμάτων, τό Δίκαιο και τόν άνθρωπο και θέληση ν’ αντίταχθούμε στο έπιτελούμενο άνοσιούργημα, ύψώσαμε τό μικρό μας ανάστημα όπως ο Δαυίδ, στον άνελέητο και κτηνώδη δυνάστη και άδιαφορώντας για κάθε συνέπεια, δείξαμε τήν αγάπη μας και ένεργά αντίδράσαμε στον έξανδραποδισμό και άφανισμό φίλων, γειτόνων, συντοπιτών μά και όσων άλλων Ισραηλιτών, συμμάχων και δικωμένων, κατέφευγαν σε έμάς από όπουδή-

ποτε κι άν αυτοί προέρχονταν και προσήρχοντο στα κλιμάκια των αγωνιστών. Χρωστούσαμε άλλωστε χάρη στους συμπατριώτες μας Ισραηλίτες γιατί πολλοί είχαν πολεμήσει πριν από τόν γράφοντα, και έπεσαν μαχόμενοι στον πόλεμο του ‘40 κι έμειναν άνάπηροι κατά τόν μεγαλειώδη εκείνο άγώνα του έθνους.

Ό πόνος για όσους χάθηκαν κατά τήν επάρατο Κατοχή, μαρτυρικά και άπάνθρωπα, ήταν και είναι μεγάλος άφού σκληρά σηματοδεύτηκαν οι μνήμες μας από τούς άνομολόγητους βασανισμούς και τό φρικτό θάνατό τους. Εύχομαι οι ψυχές τους τουλάχιστον νά αναπαύονται στους κόλπους του Άβραάμ. Εύχόμαι άκόμα νά επικρατήσει τό Άγαπάτε Άλλήλους στον ταραγμένο κόσμο μας και οι έπερχόμενοι νά ζήσουν ειρηνικά και άδελφωμένα. Φοβάμαι όμως πώς οι πόθοι που εκφράζω, είναι ίσως όραματισμοί ενός άπλοϊκού, που από παιδί άγαπά τούς άλλους άλλ’ έπί πλέον είδε, έπαθε ο ίδιος και έμαθε σε βάθος τί θά πεί άνθρωπινος πόνος και δυστυχία».

ΟΙ ΚΑΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΒΡΑΒΕΙΟΥ «ΔΙΚΑΙΟΙ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ»

Στήν κατάσταση των «Δικαίων των Έθνών» που έχουν τιμηθεί από τό Ίνστιτούτο Γιάντ Βασέμ του Ίσραήλ διότι έσωσαν κατά τή διάρκεια τής Κατοχής συμπολίτες τους, Έβραίους εκ παραδρομής δέν αναφέρθηκαν στο προηγούμενο φύλλο μας οι: **Αντώνιος Παπαδόπουλος, Πόπη Σαρόγλου, Γιάννης Καιραφωτάκης.**

**“Ενας ήρωϊσμός - Μιά Δικαίωση.
‘Η διάσωση τών ‘Εβραίων
τῆς Ζακύνθου στήν Κατοχή
(‘Αθήνα 1988).**

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Χ. ΣΤΡΑΒΟΛΕΜΟΥ

Είναι ένα βιβλίο γραμμένο μέ πόνο, μέ αγάπη, μέ εὐλάβη συμπάθεια πρὸς τὴν ‘Ιερή Μνήμη τῶν θυμάτων τοῦ ‘Ολοκαυτώματος.

Εἶναι μία τεκμηριωμένη ἱστορική προβολή τῆς Ναζιστικῆς θηριωδίας καί μία μεγάλη προσφορά γιά τὴν Ζάκυνθο μέσα στήν ὁποία συνετελέσθη τό μεγάλο καί ἥρωϊκό καί ἀνθρωπιστικό κατόρθωμα, τῆς διάσωσης τῆς 275 ψυχῶν τῆς ‘Ισραηλιτικῆς Κοινότητος τοῦ νησιοῦ.

Συνιστάται πρὸς ὅλες τῆς ‘Ισραηλιτικῆς οἰκογένειας τῆς ‘Ελλάδος, τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἀπανταχοῦ τῆς γῆς εὐρισκόμενες, νά τό ἀποκτήσουν. Θά ἔχουν γιά πάντα κοντά τους ζωντανή τὴν εἰκόνα τοῦ τί ἐγίνε, τοῦ τί ἔπρεπε νά γίνε καί ἐκείνου πού ἐγίνε μέσα στή Ζάκυνθο, γεγονός μοναδικό σ’ ὅλες τῆς κατεχόμενες ἀπὸ τὸν χιτλερισμό εὐρωπαϊκῆς χώρας.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ, Σ. Σαραφῆ 14 Ἡλιούπολη Τ.Κ.: 163 45
τηλ.: 97.06.746

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΑΚΡΗΣ, Π. ‘Ιωακείμ 50 Ἀθήνα Τ.Κ. 106 75 τηλ.: 72.26.166

*Αὐτο το Παιδι
Πεύανε αὐριο*

ΝΕΣΤΟΡΑ ΜΑΤΣΑ:

Αὐτό τό παιδί πέθανε αὐριο

(‘Αθήνα: Πιτσιλός 1988)

‘Εγκωμιαστικές οἱ ἑλληνικές καί ξένες κριτικές γιά τό ‘Ημερολόγιο Κατοχῆς τοῦ **Νέστορα Μάτσα** πού ἐκυκλοφόρησε ἀπὸ τῆς ἐκδόσεις «Πιτσιλός» μέ τὸν τίτλο «Αὐτό τό παιδί πέθανε αὐριο» καί πού χαρακτηρίσθηκε σάν λογοτεχνικό γεγονός. Κορυφαῖοι πνευματικοὶ ἄνθρωποι καί ξένοι ἑλληνιστές χαρακτηρίζουν τό νέο βιβλίο τοῦ Νέστορα Μάτσα πού εἶναι ὁ πόλεμος καί ἡ τραγική περίοδος τῆς Κατοχῆς μέσα ἀπὸ τὰ μάτια ἐνός παιδιοῦ, σά «μιά μοναδική ἀνθρώπινη μαρτυρία» καί ὡς «ένα πολῦτιμο ἀνθρώπινο ντοκουμέντο γιά τό διωγμὸ τῶν ‘Εβραίων τῆς ‘Ελλάδος».

Χαρακτηριστικά ὁ διακεκριμένος πρωταγωνιστής τοῦ θεάτρου καί σκηνοθέτης Δημήτρης Μυράτ ἔγραψε γιά τὴ νέα λογοτεχνική προσφορά τοῦ Ν. Μάτσα:

«Καίρὸ τώρα εἶχα κάνει μία πικρή διαπίστωση, χωρὶς βέβαια νά εἶμαι ὁ μόνος: Πῶς μιά ἀπὸ τῆς ἀνατριχιαστικῆς σελίδες τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ἡ περίοδος τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς, δέν μᾶς ἄφησε ἕνα ἀξιόλογο κείμενο πού νά μᾶς συγκλονίσει, νά ἀποδώσει τῆς τραγικῆς

μέρες πού πέρασε ὁ ἑλληνικὸς λαός.

»Διαβάζοντας τό βιβλίο τοῦ Ν. Μάτσα «Αὐτό τό παιδί πέθανε αὐριο», δόξασα τό Θεό πού βρέθηκε κάποιος νά μᾶς χαρίσει αὐτό τό συγκλονιστικό ντοκουμέντο γιά τό ὁποῖο διψοῦσε ἡ λογοτεχνία μας. Τό διάβασα «ἀπνευστί». Πιστεύω πῶς ὅσοι ζήσαμε τὴ φριχτὴ ἐκείνη ἐποχή, πρέπει νά χρωστᾶμε χάριτες στὸν Νέστορα Μάτσα πού ζωντάνεψε στή μνήμη μας μέ τόση ἐνέργεια τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα χρόνια».

**Ν. Berard: Τουρκία καί ‘Ελληνισμός
‘Οδοιπορικό στή Μακεδονία**

(‘Εκδόσεις: Τροχαλία, 1988, β’ ἐκδοση).

Πρόκειται γιά ἕνα ἀξιόλογο οδοιπορικό στή Μακεδονία τό 1890 (‘Ελληνες, Βλάχοι, ‘Αλβανοί, Σέρβοι, Βούλγαροι) ἀπὸ τὸν Βίκτωρα Μπεράρ (1864 - 1930), ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἑλληνιστές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Τό βιβλίο αὐτό, πού κυκλοφόρησε σέ πρώτη ἐκδοση τό 1892 καί ἀκολούθησαν πολλές ἐπανεκδόσεις του, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τώρα πού «ἡ πρόσφατη ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος «Μακεδονία» ἀπὸ πλευρᾶς Βελιγραδίου, τὰ ἐπίσης πρόσφατα συμβάντα μέ τὴν τουρκική μειονότητα στή Βουλγαρία, οἱ ἑλληνοαλβανικές σχέσεις καί οἱ συζητήσεις γιά τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας στήν ‘Αλβανία, οἱ τεταμένες ἑλληνοτουρκικές σχέσεις, ὁ ἀγῶνας τῶν ‘Αρμενίων, ἀποτελοῦν γεγονότα κάθε ἄλλο παρά ἀνεξήγητα ἢ τυχαῖα, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρεται στὸν πρόλογο τῆς νέας ἐκδόσεως.

Στό βιβλίο περιέχονται ἐξαιρετικοὺ ἐνδιαφέροντος στοιχεῖα γιά τὴν τότε ‘Ισραηλιτικὴ Κοινότητα τῆς Καστοριάς.

— ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ —

‘Ο ‘Οράτιος, υἱὸς ‘Εβραίου

«Παράξενον διατριβὴν ὄχι πρὸ πολλοῦ χρόνου κατεχώρησε τις τῶν φιλολογούντων (ὁ Braun) ἐν τῷ περιοδικῷ Archeografo Triestino» (τ.Ε! τευχ. Γ’) δι’ ἧς πειράται νά ἀποδείξῃ ὅτι ὁ καλὸς ἐκεῖνος ἀπελευθερὸς, ὁ πατὴρ τοῦ ‘Ορατίου οὔτε ‘Απουλος ἦτο οὔτε Λευκωνός, οὔτε Σαβίνος, ἀλλὰ ἀγαθὸς ‘Ισραηλίτης ἐξ ‘Αλεξανδρείας ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀπὸ τῶν Σελευκιδῶν κατέλιπον τὴν Σιών καί ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰς ἐξελληνισθείσας τῆς ‘Ανατολῆς χώρας. Διατείνεται ὁ γράφων ὅτι πάντα τὰ διδάγματα ἃ ἐλάμβανε παρά τοῦ πατρὸς ὁ ‘Οράτιος ἦσαν σύμφωνα τοῖς ἱεροῖς βιβλίοις καί παραβάλλει χωρία τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ πρὸς ἄλλα ὅμοια τῶν Παρομιῶν, τοῦ ‘Εκκλησιαστοῦ ἢ τῆς Σοφίας τοῦ Σηράχ. Οὕτως ἐξηγεῖ καί τό Putissimum Penem (ἢ Purissimum) ὃ inter alios jocos ὀνόμαζε τὸν ‘Οράτιον ὁ Αὐγουστος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουητωνίου (ἐκδ. στερεοτ. Roth σελ. 297). Καί τό πολυθρύλητον δέ Apella δέν εἶναι κατ’ αὐτὸν πιθανῶς ἄλλο ἢ τό ‘Αβελ (Abelle).

Σ.Κ. Σακελλαρόπουλος

(“Εφημερίς τῶν Φιλομαθῶν». Περιοδ. Β’ ‘Αθῆναι 1879 σελ 351) : (‘Ανακοίνωση τοῦ κ. Βασ. Α. Σταυροπούλου)

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΟΣ

Ο πρώην ύπουργός κ. ΚΩΝ. ΚΑΛΛΙΑΣ σέ επιστολή του μās γράφει:

«Πρὶν ἀπὸ ἐξήντα περίπου χρόνια, ὅταν ἦμουν νέος δικηγόρος στὴν Χαλκίδα, μοῦ εἶχε δώσει ὁ ἡλικιωμένος τότε Ἰσραηλὶτὴς Μπόχωρ Φόρνης, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο βαθυστόχαστος μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς Κοινότητος Χαλκίδος, τὸ ἐσώκλειστο κείμενο, τὸ ὁποῖο δὲν γνωρίζω ἂν ἔχει κάπου καὶ ποτὲ δημοσιευθεῖ ἢ ἂν ὑπάρχει πλέον στὰ ἀρχεῖα τῆς Ἰσραηλικῆς Κοινότητος Χαλκίδας.

Σημειῶνω ὅτι ἡ Κοινότητα τῆς Χαλκίδας εἶναι ἰδιαίτερα συμπαθὴς, κατὰ δὲ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν φασιστῶν ἐπιδρο-

μῶν τὸ 1940 ὁ κατὰ βαθμὸν ἀνώτερος Ἑλλήν Ἀξιωματικὸς ποῦ σκοτώθηκε στὴν μάχη ἦταν ὁ Χαλκιδάϊος Ἰσραηλὶτὴς συνταγματάρχης **Μαρδοχαῖος Φριζῆς** τὸν ὁποῖον μάλιστα εἶχα τότε μνημονεύσει σέ τιμητικὴ νεκρολογία».

Εὐχαριστοῦμε τὸν κ. Κ. Καλλία γιὰ τὴν προσφορά του ποῦ συμβάλλει στὴν ἱστορικὴ μνήμη. Δὲν γνωρίζουμε τὴν ἀκριβὴ χρονολογία τοῦ συγκεκριμένου κειμένου τοῦ ἀειμνήστου ΜΠΟΧΩΡ ΦΟΡΝΗ. Στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Χαλκίδος ἔχουν δημοσιευθεῖ στὰ τεύχη 6, 10, 44 καὶ 68 τοῦ περιοδικοῦ μας.

Ισραηλῖται κατοικοῦσαν τὴν Χαλκίδα κατὰ μαρτυρικὰς ἐπιτυμβίους ἀποδείξεις ἀπὸ 1200 ἐτῶν. Μνημεῖα ἐκτισμένα καὶ σωζόμενα ἤδη ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῶν ὁποίων τὰς ἐπιτυμβίους πλάκας ἀφῆρουν κατὰ καιροὺς διάφοροι ἐκ τοῦ νεκροταφείου μὴ τοιχογυρισμένον μέχρι τοῦ 1897 δαπάναις Φερδινάνδου Ρότσιλδ, μαρτυροῦσιν τὴν διαμονὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν Χαλκίδι ἀπὸ πολλοῦ χρόνου, μία δὲ ἐνυπόγραφος πλάξ φέρουσα χρονολογίαν 1200 ἐτῶν πρὸ τεσσαρακονταετίας ἐστάλη πρὸς τὴν οἰκογένειαν Ρότσιλδ ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς διαμονῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν Χαλκίδι ζητηθεισῶν ὑπὸ τῆς οἰκογένειας Ρότσιλδ πληροφοριῶν. Πλάξ μαρμαρινὴ εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ Ἑνετικοῦ φρουρίου Χαλκίδος κατὰ τὸ 1890 ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς Πόλεως τοῦ φρουρίου (Κάτω Πύλη) ἔφερε χρονολογίαν 5086 Ἰσραηλ. ἐτῶν (τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀριθμοῦντων σήμερον 5672 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) ἥτοι 584 ἐτῶν σωζομένη δὲ ἐν τῶν ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Χαλκίδος καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἀναφέρει τὸ σύγγραμμα «Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι», πανομοιότυπον τῆς ὁποίας εἰκόνα δημοσιεύει τὸ ἀνωτέρω ἔργον. Τῆς πλακὸς αὐτῆς ἀντίγραφον ἔλαβε ὁ **Τόμ Τόβ Παριάντε** ἀντιπρόσωπος τῆς Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς ἐνώσεως (Ἀλιάνς Ἰσραέλιτη) ἐπισκεφθεὶς τὴν Χαλκίδα κατὰ τὸ 1887.

Ἐν Χαλκίδι δὲ κατὰ τὴν «Σάλπιγγα» Εὐβοίας δημοσιεύσαν πραγματεῖαν τῆς δεσποινίδος **Εὐθαλίας Τσακάλη** περὶ ἐνετοκρατίας ἐν Χαλκίδι ἀναφέρει: ἐν Χαλκίδι κατὰ 1200 ἐτῆ μ.Χ. ἤρχε κάποιος **Ραβάνο δὲ Κορσέρι ἢ Καρσέριβα (Ραββίνος δὲ Καρσέριβα)** περὶ οὗ Ραββίνου δὲ Καρσέριβα νομίζω ὅτι ἀναφέρει καὶ ἡ «Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι».

Πλὴν τῆς ἂν ἀναφερθεῖσης ἐνυπογράφου πλακὸς κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ φρουρίου εὑρέθησαν καὶ ἄλλαι ἐνυπόγραφοι πλάκες τὰς ὁποίας δυστυχῶς κατέστρεψαν οἱ ἐργάται κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ φρουρίου μὴ διδομένης προσοχῆς ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων.

Ἐκ παραδόσεως πιστεύεται ὅτι οἱ Ἰσραηλῖται κατοί-

κοῦσιν τὴν Χαλκίδα ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ α' μ.Χ. αἰῶνος ὁμιλοῦσι ἀπαίστως τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἀποκλείεται ἐντελὼς διὰ τοὺς Ἰσραηλίτας Χαλκίδος ἢ γνῶμη ὅτι κατὰγονται ἐξ' Ἰσπανίας ἀφοῦ ἡ ἐξέως τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ' Ἰσπανίας ἐγένετο κατὰ τὸ 1494 ἐνῶ διάφοροι μαρτυρικὰ ἀποδείξεις, περὶ ὧν ἂν ἀναφέρω περιτρώως, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ διαμονὴ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν Χαλκίδι προηγείται τῆς ἐξ' Ἰσπανίας ἐξώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ αὐτὸς δὲ ὁ **Βενιαμὴν Τουδέλας** ἐπισκεφθεὶς κατὰ τὸ 1200 ἔτος μ.Χ. τὴν Ἑλλάδα εὑρεν Ἰσραηλιτικὴν κοινότητα ἐν **Χαλκίδι** καὶ ἐν **Ἀλμυρῷ** ἀκμάζουσαν ἐπ' ἐμπορίᾳ.

Ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότης Χαλκίδος ἤκμαζεν ἐπὶ φιλολογία κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ κατ' εὐφημισμὸν ἔφερε τὸ ὄνομα «**Κουτσούκ Σαφέτ**», ἥτοι μικρὰ Ἰερουσαλὴμ διὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ἐβραϊκῆς φιλολογίας τῆς καὶ διὰ τὴν ἀκριβὴ ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν τύπων. Ἐσώζοντο δὲ πολλὰ χειρόγραφα διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἄλλα βιβλία μεγάλης ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἐκάησαν κατὰ τὴν πυρπόλησιν τῆς Συναγωγῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν Χαλκίδος κατὰ τὸ 1846 μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τὸ ἀρχεῖον τῆς κοινότητος μετὰ πολλῶν ἐπισήμων μαρτυρικῶν ἐγγράφων αὐτῆς ὑπὸ κακοβοῦλων, πολλὰ δὲ αὐτῶν σωζόμενα ὑπὸ ἰδιωτῶν μέχρι τινὸς ἐνταῦθα, οἱ δὲ κατὰ καιρὸν διερχόμενοι τὴν Χαλκίδα ξένοι Ραββῖνοι ἀφήρουν ταῦτα, τῶν κατόχων ἀγνοοῦντων τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν ἀξία. Μετὰ τῶν ἄλλων ἐγγράφων κατὰ τὴν πυρκαϊάν τῆς Συναγωγῆς κατὰ τὸ 1846 λέγεται ὅτι ἐκάη καὶ ἀντίγραφον τοῦ κώδικος μεταρρυθμιστοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συνεδρίου Πατρῶν τῶν Μιναγίμ Μινάγ δὲ Πατράς μετὰ τὸ ὁποῖο συνεμορφούτο καὶ ἡ κοινότης Χαλκίδος καὶ διωκεῖτο θρησκευτικῶς.

Κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα οἱ Ἰσραηλῖται Χαλκίδος ἤκμαζον ἐπὶ φιλολογία καὶ ἐμπορία, ἀπὸ 1882 ὅμως καὶ ἐντεῦθεν μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτε καὶ ἤρξαντο μεταναστεύουσαι αἱ πρωτεύουσαι τῶν Ἰσραηλιτικῶν οἰκογενειῶν εἰς Βόλον, ἤρξατο καὶ ἡ παρακμὴ αὐτῆς.

ΧΑΛΚΙΔΑ: Παλαιά εβραϊκή οικία. (Φωτογραφία Μ. Κοέν).

Μετά την απελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1830 ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότης Χαλκίδος ἦτο λίαν πολυάνθρωπος ὥς προσφυγόντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν εἰς Χαλκίδα πολλῶν οἰκογενειῶν ἐκ Θηβῶν, Λεβαδείας καὶ ἀλλαχόθεν (ἴδε καὶ οἰκογένειαν **Σιμαντοῦ Σακῆ ἢ Μιστριώτου** καταγομένων ὥς μοί ἔλεγεν ἐκ Μιστρᾶ) ἐνθα ἤκμαζον Ἰσραηλιτικαὶ κοινότητες πρό τῆς Ἐπαναστάσεως Ἑλληνικῶταται ἐκ τῶν ὁποίων προσφύγων οἰκογενειῶν πολλά ὥς Χαλκιδαικαὶ ἀπόκισαν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν εἰς Μ. Ἀσίαν, Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀλλαχοῦ διατηρήσασαι ὅμως μέχρι σήμερον τὴν πατροπαράδοτον γλῶσσαν τῶν (Ἑλληνικὴν) τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά τῶν μὴ ἀφομειωθεῖσαι ὑπὸ πατριωτικῆν ἐποψιν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους τῶν Ἰσπανιόλους καὶ ὑπερφηανεύονται νὰ ὀνομάζωνται "Ἕλληνες διατηροῦσι μέχρι σήμερον τὴν Ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν καίτοι ἀπὸ αἰῶνος σχεδὸν ἀπεδήμησαν τῆς Χαλκίδος.

Μεταναστεύουσαι αἱ πλείσται τῶν οἰκογενειῶν ἐκ Χαλκίδος εἰς Μ. Ἀσίαν καὶ ἀλλαχοῦ ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τῶν τὴν τύχην τῶν ὁμοφύλων τῶν ἐν Τριπόλει (ὄρα Ἱστορίαν Ἰωάν. Ραζῆ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως περί τῆς ἐν Τριπόλει πολυαριθμοῦ Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος καὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐξ ἄλλων ἀκόμη πληροφοριῶν ὁμοφύλων Πελοποννησίων) ἐκ τῶν ὁποίων οἰκογενειῶν αἱ πλείσται ἐσφάγησαν μὴ φεισθέντων οὔτε τῶν γυναικοπαίδων, τινὲς δὲ αὐτῶν καταφυγεῖσαι εἰς Ζάκυνθον ἐσώθησαν, ἔνιοι δὲ τούτων σωθεῖσαι ὑπὸ τῶν προκρίτων **Κολοκοτρῶν** καὶ **Μαυρομιχαλαίων** προσέφυγον εἰς Καλάμας, ἐνθα ἐκ φόβου ἠσπασθησαν τὸν Χριστιανισμόν (ὄρα καὶ οἰκογένειαν **Χιαμπέτς** διαμένουσαν ἐν Ἀθήναις καὶ τῆς ὁποίας ὁ πάππος εἶχε βαπτισθῆ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐπιστρέψας κατόπιν εἰς Λάρισσαν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν θρησκείαν καὶ ἐνυμφεύθη ἐκεῖ).

Αἱ ὀλίγοι ἐν Χαλκίδι ἀπομείνασαι οἰκογένειαι συνέχισαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος Χαλκίδος ἀποκτήσασαι ἰσονομίαν καὶ ἰσοπολιτεῖαν κατὰ τὸ 1833 τῇ ὑψηλῇ ὑποσχέσει τοῦ ἀειμνήστου **Βασιλέως Ὁθωνος** διατηροῦσιν ταύτην μέχρι σήμερον.

Μέχρι τοῦ 1870 οἱ Ἰσραηλῖται Χαλκίδος καίτοι κατὰ τὸ σύνταγμα τοῦ 1843 καὶ ἡ μεταπολίτευσις τοῦ 1862 ἀνεγνώρισαν καὶ ἐσεβάσθησαν τὰς πρὸς αὐτοὺς ἐγγυήσεις τοῦ ἀειμνήστου Ὁθωνος τῆς ἰσονομίας καὶ ἰσοπολιτείας ἐν τούτοις λυπηρὰ κατὰ καιροὺς γεγονότα ἀπὸ μέρους τῶν Χριστιανῶν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐβδομάδα τῶν Παθῶν καὶ τὸ Πάσχα κατέστησαν προβληματικὴν τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν Χαλκίδι μεθ' ὅλον τὸ ἀγρυπνον βλέμμα τῶν ἐπισήμων ἀρμοδίων κατὰ καιροὺς ἀρχῶν Χαλκίδος καὶ τῆς προστασίας αὐτῶν ὑπὸ προκρίτων οἰκογενειῶν.

Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀπεσταλμένοι Εὐρωπαϊκῶν κέντρων ἐπισκεπτόμενοί τὴν Χαλκίδα ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἀντελαμβάνοντο τὴν θέσιν τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ πολλὰ ἐγράφοντο εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν τύπον περί τῆς τύχης τῶν ἐν Ἑλλάδι ἁλλοφύλων καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἰσραηλιτῶν (ὄρα καὶ ἐφημερίδα Ἀμαγίδ 1868 -1870 δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς τὸ ἔτος), ἐν τούτοις οἱ Ἰσραηλῖται Χαλκίδος καυχώμενοι διὰ τὸ Ἑλληνικὸν τῆς καταγωγῆς τῶν, διότι οἱ ἐν Χαλκίδι Ἰσραηλῖται εἶναι οἱ γνησιώτεροι (γηνγενεῖς) κάτοικοι τῆς Χαλκίδος ὥς κατοικοῦντες ἀπὸ μακρῶν αἰώνων τὴν Χαλκίδα ἀπέναντι ἄλλων (Χριστιανῶν) κατὰ καιροὺς ἄλλοθεν ἐγκατασταθέντων ἐνταῦθα, διδομένης εὐκαιρίας ὅτε τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα ἀνεκινᾶτο ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἐπέκειτο δὲ ἡ Βερολίνιος Συνδιασκέψις, ἀπὸ μέρους δὲ πολλῶν ὁμοφύλων καὶ ἄλλων μεγάλων πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης ἀνδρῶν ἐθίγετο τὸ ἐπισημάλὲς τῶν ξένων φύλων ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι ἐρειδομένων ἐπὶ ἐπισήμων προξενικῶν πράξεων καὶ ἀνταποκρίσεων περιοδεύοντων τὴν Ἀνατολὴν Εὐρωπαϊῶν ἀπεσταλμένων, ἀντιληφθέντων ἐκ τοῦ πλησίον τὴν τύχην τῶν ἁλλοδόξων, ἐν

τούτοις, επαναλαμβάνω, οι 'Ισραηλίται Χαλκίδος επίσης διά του 'Υπουργείου των 'Εξωτερικών της 'Ελλάδος διέψευσαν τās κατά των 'Ελλήνων αποδιδόμενας μισαλλοδοξίας μομφάς εύγνωμόνως υπέρ της μητρός 'Ελλάδος της γνησίας πατρίδος αὐτῶν, καίτοι θετά τέκνα, αὐτῆς, ἐκφρασθέντες. Ἐκτοτε οἱ 'Ισραηλίται Χαλκίδος ἀπολαύουσιν πλήρη ἐλευθερίαν ἐν Χαλκίδι καί ζῶσιν ἀρμονικότερα.

Ραββῖνοι τοῦ λήξαντος αἰῶνος ἐν Χαλκίδι ὑπῆρξαν οἱ **'Ααρὼν Φόρνας**, κατὰ τὴν ἐπανάστασιν Χαλκιδεῦς μύστις τῆς ἑβραϊκῆς φιλολογίας, χειρόγραφα ἔργα τοῦ ὁποίου ἐσώζοντο μέχρι τινός πολλά. **Μενασὶ Μαρζόκ** Χαλκιδεὺς Ραββῖνος διεδέχθη τὸν 'Ααρὼν Φόρνα φιλόλογος ἀκμάσας μέχρι τοῦ 1849 ὅτε καὶ ἀπέθανε, χειρόγραφα ἔργα τοῦ ὁποίου ἐσώζοντο μέχρι τινός πολλά τῶν ὁποίων ἀφήρεσαν Ραββῖνοι ἐπισκεφθέντες τὴν Χαλκίδα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ 1849 - 1854 ἐκ περιτροπῆς διεδέχθησαν τὸν ἀποθανόντα διάφοροι Ραββῖνοι ἐν' οἷς οἱ **Λόμ Τόβ Χασών** καὶ **Καπελούτος** ἐκ Θεσσαλονίκης, ὅτε κατὰ τὸ 1854 κατασταλέντος τοῦ διχασμοῦ τῆς ἐνταῦθα κοινότητος ἀνέλαβεν τὴν Ραββικὴν ἔδραν ὁ τελευταῖος Χαλκιδεὺς Ραββῖνος **Βενιαμὴν 'Ασασάρ 'Ακοέν** ἐν Κων/πόλει ἀποπερατώντας τās σπουδὰς του.

Ὁ Ραββῖνος οὗτος ἐτύγχανε ἰδιαίτερας ἐκτιμῆσεως ἀπὸ μέρους τοῦ συγχρόνου του **'Αρχιεπισκόπου Χαλκίδος Καλλινίκου Καμπάνη** μετὰ τοῦ ὁποίου συνεδέετο στενότερα καὶ ἀπῆλθε ἀμερίστου ἀγάπης. Ἀπεβίωσε τὴν 7ην 'Ιουλίου 1881 ἀφοῦ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐόρτασε πανηγυρικῶς ἐν τῇ Συναγωγῇ παρισταμένων τῶν ἐπισήμων ἀρχῶν καὶ τοῦ 'Ελληνικοῦ Στρατοῦ τὸ χαρμόσυνον ἀγγελμα τῆς προσαρτήσεως Θεσσαλίας καὶ 'Ηπείρου εἰς τὴν 'Ελλάδα. Τὴν κηδεῖαν αὐτοῦ ἀκολούθησαν αἱ ἀρχαὶ τῆς Πόλεως καὶ ὁλόκληρος ἡ κοινὴ Χαλκίδος ἐκτιμήσαντες τās ἀρετὰς του.

'Αποθανόντος τοῦ Βενιαμὴν 'Ακοέν διάφοροι ἔκτοτε ξένοι Ραββῖνοι διεδέχθησαν ἐν οἷς καὶ ὁ **'Αβραάμ Λευῖς**, κατὰ τὸ 1892 - 1893 νεωτεριστὴς ἐκπαιδευθεὶς εἰς τὴν ἐν 'Ιερουσαλὴμ μεγάλῃς Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Μπλουμεντάλ ἀφῆσας τὴν λαμπροτέραν ἐποχὴν ἐν Χαλκίδι διὰ τὸ εὐρυμαθές καὶ γλωσσομαθές. Ἐτυχεν δὲ ἰδιαίτερας ἐκτιμῆσεως ἀπὸ μέρους τῆς κοινῆς Χαλκίδος διὰ τὸ ἰδιαίτερον φιλολογικόν του χαρακτήρος του, ἰδίᾳ δὲ διότι κατὰ τὸ δημοτελές ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα 'Ισραηλιτικῆς Κοινότητος μνημόσυνον τῆς πολυκλάυστου **'Αλεξάνδρας** συνέθεσεν ὁ ἴδιος ἔλεγειν εἰς Ἑβραϊκὴν καὶ Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ ὁποίου αἱ ἀκροστοιχίδες ἐκάστου στίχου καὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐσχημάτιζον τὸ ὄνομα 'Αλεξάνδρας. Ὁ Ραββῖνος οὗτος δὲν ἔμεινε πολὺ ἐν Χαλκίδι προαχθεὶς εἰς ἀρχираββῖνον Μοναστηρίου ἐνθα καὶ ἀπεβίωσεν.

Ἡ 'Ισραηλιτικὴ κοινότης Χαλκίδος κέκτηται συναγωγὴν ἀνωκοδομηθεῖσαν τὸ 1849 πυρποληθεῖσαν τὸ 1846 ὑπὸ κακοβούλων, ἐνθα κατεστράφησαν πολλὰ ἐγγραφα καὶ ὁλόκληρον τὸ 'Αρχεῖον καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Κοινότητος.

Εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς Συναγωγῆς συνετέλεσαν μεγάλως, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἡ ἐν 'Αθῆναις διαμένουσα Δουκέσσα 'Ισραηλῆτις ὡς λέγεται (**Δουκίσσα τῆς Πλακεντίας**).

'Ισραηλῆτης ἱατρός κατὰ τινὰ ἐπιτύμβιον πλάκα σωζομένην ἤδη ἐν τῇ Συναγωγῇ ἐκτισμένη εἰς τὸν περιβολὸν εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν 1905 μεταρρυθμισὶν τῆς Συναγωγῆς ἐντὸς αὐτῆς ὀνόματι **'Ιωνᾶθάν Νασάω** Νισάνν 5310 ἀκμάσας πρὸ 350 περίπου ἐτῶν.

Χειρόγραφα καὶ ἄλλα βιβλία φιλολογικῆς ἀξίας σῶζονται ἤδη πολλὰ ὀλίγα, βιβλία προσευχῶν ἐπίσης 'Αστελυδάμον πρὸ 680 περίπου ἐτῶν ἐκτυπωθέντα ἐκεῖ. Ἐπίσης ὀλίγα φύλλα 'Ιερὰς Γραφῆς εἰς Ἑβραϊκὴν, Ἑλληνικὴν, 'Αραβικὴν, 'Ισπανικὴν, καὶ Σχολίων Ρασσί μέ ἑβραϊκοὺς χαρακτήρας. Ποιήματα εἰς ἑβραϊκὴν γλῶσσαν σῶζονται πολλὰ ἐνταῦθα ἐκπονηθέντα παρὰ διαφόρων 'Ισραηλιτῶν τινὰ δὲ τούτων ἀνάμικτα εἰς Ἑβραϊκὴν, Τουρκικὴν (τὸ ποιημάτιον τοῦτο λέγεται ὅτι συνέθεσεν 'Ισραηλῆτης καλὶφωνος ἐξαναγκασθεὶς νὰ ἐξιλαμισθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τὸ καλὶφωτόν του καὶ ἀναβάς ἐπὶ τοῦ Μινარέ ἀφοῦ τὸ ἔψαλεν μέ περιπάθειαν ἔπρεσεν καὶ ἠτοκτόνησεν) ἄλλα δὲ εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν μέ ἑβραϊκοὺς χαρακτήρας.

Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ 'Ελληνικοῦ Στρατοῦ διατελέσαντες 'Ισραηλίται Χαλκιδεῖς καὶ ἰδία κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 διεκρίθησαν διὰ τὸ πειθαρχικόν καὶ αὐθόρμητον πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον τινές δὲ τούτων εἰσὶν βαθμοφόροι (**Μοσχωρ Σακκῆ** λοχίας 1897. **Ἰσάκ Ι. Κοέν** δεκανεὺς. **Χαῖμ 'Ιωσήφ Κοέν** λοχίας 1886, ἤδη δὲ **'Ιωσήφ Χαῖμ Λευῖς** δεκανεὺς) καὶ ἄλλοι οὓς δὲν ἐνθυμούμαι.

Σήμερον ἡ 'Ισραηλιτικὴ κοινότης Χαλκίδος ἀριθμοὶ περὶ τὰς 40 οἰκογενείας ἐνῷ ἄλλοτε κατῴκουν εἰς τὸ διπλάσιον τὴν Χαλκίδα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου θὰ ἐλαττωταὶ ὁ ἀριθμὸς λόγῳ τῆς συνεχοῦς μεταναστεύσεως αὐτῆς εἰς ἄλλα ἀκμαϊότερας τῶν ἐμπορίων πόλεις καὶ ἰδία εἰς Βόλον καὶ Ἀθῆνας ἐνθα πολλοὶ τῶν Χαλκιδέων 'Ισραηλιτῶν διεκρίθησαν εἰς τὰ στάδια εἰς ἃ ἐπεδόθησαν καὶ ἰδία εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ Βιομηχανίαν.

Σχολεῖον ἡ 'Ισραηλιτικὴ Κοινότης διατηρεῖ ἤδη ἐνθα διδάσκεται ἡ Ἑβραϊκὴ γλῶσσα συντηρούμενον ὑπὸ τῆς κοινότητος καὶ τῶν βοηθημάτων Δήμου Χαλκιδέων καὶ Δημοσίου.

Ἡ 'Ισραηλιτικὴ κοινότης Χαλκίδος ὁσημέραι βαίνει εἰς τὴν διάλυσιν αὐτῆς λόγῳ τῆς συνεχοῦς μεταναστεύσεως καὶ εἶναι ὄχι εὐχάριστον καὶ δι' αὐτὴν καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα, κοινότης διατηρηθεῖσα ἐπὶ δύο περίπου χιλιετηρίδας ἀκμάσασα καὶ ἀπὸ αὐτῆς τὰ στάδια νὰ παύσῃ συνεχίζουσα τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

ΜΠΟΧΩΡ ΦΟΡΝΗΣ

Οἱ Ἑβραῖοι στὴ Μικρὰ Ἀσία

Κατὰ τὴν περίοδο πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως στὴ Μικρὰ Ἀσία ὑπῆρχαν 172 ἑβραϊκὰ σχολεῖα, μέ 678 δασκάλους καὶ 9.540 μαθητές. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ περιέχονται σὲ ἄρθρο τοῦ **Περ. Ροδόκη** ποῦ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ **«Τότε»** (Φεβρουάριος 1988).

Σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἑβραϊκὰ σχολεῖα ὑπῆρχαν ὡς ἀκολούθως:

- Μικρασιατικὴ Διοίκηση Κων/πόλεως 123 σχολεῖα 492 δάσκαλοι 6.197 μαθητές
- Διοίκηση Νικομήδειας 2 σχολεῖα, 8 δάσκαλοι, 200 μαθητές
- Γεν. Διοίκηση Προύσης 19 σχολεῖα, 76 δάσκαλοι, 648 μαθητές
- Διοίκηση Πηγῶν 5 σχολεῖα, 10 δάσκαλοι, 367 μαθητές
- Γεν. Διοίκηση Σμύρνης 22 σχολεῖα, 88 δάσκαλοι, 2.092 μαθητές
- Γεν. Διοίκηση Ἀγκυρας 1 σχολεῖο, 4 δάσκαλοι, 36 μαθητές

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Συνέντευξη από τη σελ. 2

έμφανείς διαφοροποιήσεις παρουσιάζεται η Έβραϊκή Θρησκεία ή όποια στοχεύει να κάνει τόν άνθρωπο κυρίως «Άνθρωπο» με την πραγματική σημασία της λέξεως — να μεταμορφώσει δηλαδή το κοινό ζωικό δημιουργήμα σ' αυτό το ανώτερο λογικό όν που αποτελεί και την κορωνίδα της δημιουργίας όπως διακηρύσσει και ο πατέρας των αρχαίων φιλοσόφων μας, ο Σωκράτης.

Η θεολογία, και η φιλοσοφία, ο βαθύς στοχασμός και η θεωρία της μεταφυσικής υπάρχουν βέβαια στον Ιουδαϊσμό και μάλιστα σε ύψηλο βαθμό ανεπτυγμένες, με εξαιρετικές, έντυπωματικές και πλούσιες βιβλιογραφίες. Αυτές όμως είναι ένα μέρος του Ιουδαϊσμού και αυτό όχι το πιο σημαντικό. Το κοινωνικό - τυπικό - λατρευτικό έχει αναμφισβήτητα μεγαλύτερη σπουδαιότητα γιατί αυτό, όπως ήδη αναφέραμε, καθορίζει, ρυθμίζει και διατηρεί ζωντανούς τους δεσμούς και έμπρακτα τις σχέσεις του ανθρώπου προς τον συνάνθρωπό του πρώτα - του ανθρώπου προς την θεότητα κατόπιν.

Έκείνο κυρίως που διαφέρει από τις άλλες δοξασίες και είναι ίδιο του Ιουδαϊσμού είναι η πρόταξη της πράξεως πριν από οποιαδήποτε θεολογική - φιλοσοφική και άλλη κοσμοθεωρία όπως αναφέρεται στην «Τορά» μας: «**Νασσέ βενισμά**» = «**Θά πράξουμε και θά ακούσουμε, θά καταλάβουμε**».

Η Έβραϊκή Θρησκεία λοιπόν είναι πάντα από όλα «**Τοράτ Χαγείμ**» = **Νόμος ζωής**, όπως σωστά χαρακτηρίζεται και γίνεται αποδεκτή απ' όλους μας. Είναι με απλά λόγια ένα θρησκευτικό - κοινωνικό - πολιτικό σύστημα για το οποίο πιστεύουμε ότι ήταν και παραμένει το πλέον όρθο και δίκαιο, το πιο ανθρώπινο, πάντα επίκαιρο και άξεπραστο. Πρωταρχικός στόχος αυτού του συστήματος είναι η ήθική τελειότητα του ατόμου και η διαρκής επιδίωξη και αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης - ύψηλο ιδανικό - για την έπιτυχία του οποίου ακατάπαυστα μοχλούσαν, μερόνυχτα αγωνίζονταν και συνεχώς νοθετούσαν τον λαόν μας όλοι ανεξαιρέτως οι προφήτες.

Γίνεται έτσι ολοφάνερη και με σαφήνεια η διαφοροποίηση της Έβραϊκής Θρησκείας από τις άλλες δοξασίες με την πανθομολογούμενη αποδοχή των αρχών «**Λο άμιδράς σηκάρ, έλα άμασσε**» = «**Δέν είναι τόσο η έρευνα, η γνώση το σπουδαίο όσο η Πράξη**». Σ' αυτήν ακριβώς την έκτιμηση και διαφοροποίηση οφείλουμε την έκπληκτική και θαυμαστή ύπαρξή μας σαν θρησκευτική μειονότητα σ' όλα σχεδόν τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη του πλανήτη μας για δύο και πλέον χιλιετίδες, παρ' όλες τις αντιξοότητες, τις κακουχίες, τις καταπίσεις, τις εξορίες, τους εξευτελισμούς, τις ταπεινώσεις τά πογκρόμς και τά Όλοκαυτώματα, διωγμένοι και στερημένοι απ' αυτήν ακόμα την γη των προγόνων μας.

Οί άλλες θρησκείες βασίζονται σε δογματικές περισσότερο αρχές και ύψηλές ιδέες, σε μυστήρια και μεταφυσικά ιδανικά τά οποία συγκινούν, προσελκύουν ακόμα δε και μαγνητίζουν μια μερίδα πιστών που είναι

οι μορφωμένοι άνθρωποι και την αντίθετη μερίδα τις χιλιάδες μυριάδες των όπαδών τους που είναι και η πλειοψηφία, που τις ακολουθούν με ένα τυφλό πιστεύω γιατί άδυνατούν να τις συλλάβουν ή γιατί μένουν αδιάφοροι μιά και χρειάζεται σημαντική πνευματική προσπάθεια και κόπωση για να τις καταλάβουν. Ένα τέτοιο πιστεύω, όσο σπουδαίο και άν είναι, παραμένει πάραυτα άφηρημένο και εύκολα μπορεί να κλονισθεί από τά κτυπήματα της αύστηρης έπιστημονικής κριτικής άφου είναι βασισμένο περισσότερο στο συναισθηματισμό, παρά στην κρύα λογική.

Ο Ιουδαϊσμός που βάζει σε δεύτερη θέση κι αυτό ακόμα τό **Σ' εμά Γισραέλ..** που ως γνωστό συνοψίζει φραστικά τό μοναδικό μας δόγμα και περιέχει την διακήρυξη της Έβραϊκής πίστewς — σε σχέση με την «**Μισσά**» = **Έντολή** «**Βεετ ακέβες άσενή τασσέ μπέν σαρμάειμ**» = **Τό δεύτερο άρνί θά τό θυσιάσεις τό άπόγευμα**» που κατέχει την πρώτη θέση σε σπουδαιότητα, φαίνεται περίτρανα ότι προτιμά την ενέργεια από την όχι και τόσο άφηρημένη δοξασία στον Ένα και Μοναδικό Θεό, σε τελείατά ανάληψη. Βρίσκεται με την προτίμηση στην Πράξη από την Θεωρία — ουσιαστικά προφυλαγμένος κι αυτό είναι ιστορικά άποδεδειγμένο — από ένδεχομ ενη άναγκαστική άποστασία ή όποια θά μορφούσε να έκδηλωθεί κάτω από δύσκολες συνθήκες του δυστυχώς πολύ δυστυχώς ο λαός μας έζησε συχνότατα κατά την διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας. Τετρακόσια χρόνια σκλάβοι στην αρχή για να θυμηθούμε σε μιά χώρα όπου οι καταδυνάστες του έπζητούσαν τον φυσικό και πνευματικό άφανισμό του, περνώντας από τον μεσαίωνα με την τρομερή είρωνεία της τύχης — Έερά Έξέταση τά θύματα της και τους «**Μαράνους**» φθάνοντας στην σύγχρονη έποχή, στίς μέρες μας που άλίμονο έμεις είχαμε τό θλιβερό προνόμιο να ζήσουμε, να δούμε και να ακούσουμε από μαρτυρικά χείλη τό Όλοκαύτωμα.

Στό Όλοκαύτωμα σίγουρα θ' αναφερόταν ο «**Προφήτης**» όταν έλεγε: «**Αφ κι γεσουάρ λο γιουμάν**» = «**Κι άν εξιστορηθεί δέν μπορεί να γίνει πιστευτό ένα τέτοιο γεγονός**» και όμως είναι δυστυχώς θλιβερή αλήθεια, πραγματικότητα που ξεπερνά σε έκτέλεση και την πιο νοσηρή φαντασία. Όμως και σ' αυτό τ' άδικοχαμένα παιδιά του λαού μας παρέμειναν με άκλόνητο όσο και άλώβητο τό Πιστεύω. Ζωντανές είναι οι διαπιστώσεις και πολυάριθμες οι μαρτυρίες πώς τά θύματα της ναζιστικής κτηνωδίας — τ' άδέρφια και οι γονείς μας — προχωρούσαν και άντιμετώπιζαν τό θάνατο τραγουδώντας τό «**Ανί μασμίν...**» μιά από τις αρχές του περίφημου Μαϊμνόνιδη και ψέλλοντας τό «**Σ' εμά Γισραέλ**».

Ο Ιουδαϊσμός καθορίζεται τελικά και διαχρονικά σαν μιά ισχυρή έσωτερική έξις, σαν μιά φύση και σαν τέτοια γίνεται άπόλυτα κατανοητό ότι δέν άποκτάται με μιά άπλή φραστική διακήρυξη — όσο σπουδαία και μεστή μπορεί να είναι αυτή η διακήρυξη σαν τό «**Σ' εμά Γισραέλ...**» ούτε όμως και άποβάλλεται με την άπλή έξ ίσου άποκήρυξη του Πιστεύω του. Γιατί αυτός γεννιέται, μεγαλώνει, δυναμώνει και στεργιώνει όχι με άπλή θεωρία αλλά με πράξεις και ενέργειες.

Δέν ξέρω αν συνειδητοποιήσαμε ότι ο 'Ιουδαϊσμός είναι ο τέλειος συνδυασμός της Αιώνιας σοφίας με την πολύχρονη έμπειρία μας, δυναμωμένος από την ανθρώπινη έπιστήμη και γνώση με τέτοιο τρόπο πού τόν καθιστούν επίκαιρο σέ κάθε στιγμή και γιά όλες τίς εποχές παλαιές και σύγχρονες και έξασφαλίζουν την ζωτικότητα του στό διηνεκές της ανθρώπινης ιστορίας.

*

Αφού παραστατικότητα δώσαμε την σωστή αντίληψη του 'Ιουδαϊσμού και τόν προσδιορίσαμε μέ απόλυτη σαφήνεια, καιρός νά ρθούμε και στόν όρισμό του καλού 'Εβραίου. 'Εβραίος — πού στην κυριολεξία σημαίνει αντίκρινός — από την απέναντι όχθη — ό ξεχωριστός — είναι όποιος γεννιέται από μητέρα 'Εβραία και εκείνος πού άσπάζεται τό πιστεύω του πρώτου Πατριάρχη 'Αβραάμ.

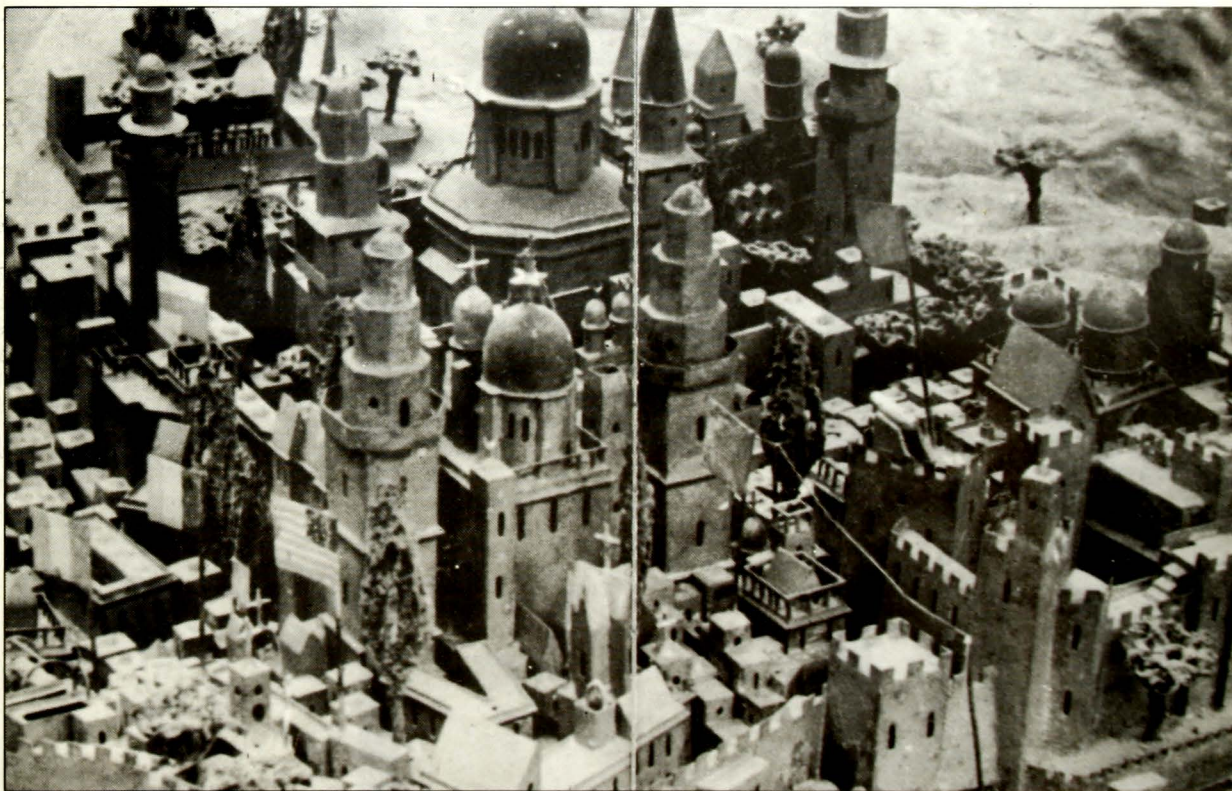
Διαπιστώνουμε ότι καλός και πιστός 'Ισραηλίτης - 'Εβραίος, είναι εκείνος πού σέβεται και σχολαστικά έφαρμόζει τίς έντολές της 'Εβραϊκής Συλλογής Νόμων πού είναι ή «Τορά» και τίς κάνει καθημερινά βίωμά του κι όχι «όποιος βασίζεται στην καταγωγή του ή έστερνίζεται μόνο τίς μεγάλες άρχές του 'Ιουδαϊσμού και καταλαβαίνει τίς ύψηλές θεολογικό - φιλοσοφικό - κοινωνικές έννοιες μέ την σπουδαία σημασία της ήθικης διδασκαλίας του. Αυτά τά τελευταία γνωρίσματα του 'Ιουδαϊσμού έχουν γίνει κτήμα — άμεσα ή έμμεσα — κάθε κοινωνίας πού θέλει νά λέγεται προηγμένη.

Γι' αυτούς όποιος στηρίζεται στην καταγωγή και την γνώση είναι θεωρητικά μόνο καλός 'Εβραίος ενώ στην Πράξη είναι άπλός 'Εβραίος.

Καλός και πιστός 'Εβραίος είναι αναντίρρητα αυτός πού - καθημερινά και όχι περιστασιακά και όποτε τόν βολεύει - παίρνει ενεργό μέρος σ' όλες τίς δραστηριότητες της κοινοτικής μας ζωής μέ καθοδηγητή την «Τορά» και προσφέρει μέ όλη την καρδιά, μέ όλη την ψυχή, μέ όλο τό είναι του **«Μπεχώλ λεβαβεχά ουβχώλ ναφσ' έχά ουβχώλ μεουτέχα»** ό,τι υποχρεούται νά πράξει. Πρέπει μία γιά πάντα νά καταλάβουμε ότι ό χαρακτηρισμός του «Καλού 'Εβραίου» δέν είναι υπόθεση, άτομική και έσωτερική του κάθε **«Γιεουντί»** όπως πολύ συχνά ακούμε πολλούς νά καυχώνται λέγοντας «'Εγώ είμαι περήφανος και καλός 'Εβραίός γιατί τό νοιώθω στά μύχια της καρδιάς, στά βάθη της ψυχής μέχρι τόν μυελό των όστών μου». Αυτό πού μετράει περισσότερο και είναι καθοριστικό γιά τόν 'Εβραϊσμό είναι ή Πράξη και όχι ή θεωρητική διακήρυξη. Θά πρέπει νά διακρινόμαστε μέ τά έργα και τίς πράξεις πού θά μαρτυρούν την πίστη μας στίς έντολές της «Τορά» και την προσήλωσή μας στίς σοφές παραινέσεις των **Χαχαμείμ**, την παράδοσή μας και νά μήν απέχουμε από τίς δραστηριότητες του συνόλου.

Τότε μόνο θά μπορούμε νά είμαστε αισιόδοξοι γιά την πρόοδο και προκοπή της Κοινότητας μας και ήν στερέωση του 'Ιουδαϊσμού στην πραγματικά μεγαλειώδη διάσταση του AMEN.

(Εισήγηση πού έγινε στό Πνευματικό Κέντρο 'Αθηνών, στίς 17 Φεβρουαρίου 1988 μέ θέμα τόν τίτλο του άρθρου).

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ: Πανοραμική όψη του 'Όρους των 'Ελαιών έξω από την Παλιά Πόλη, ή Κοιλάδα των Κέδρων, ή ρωσική θρησκευτική εγκατάσταση και ό άνεμόμυλος της Montefiore. (Φωτογραφία από τό Ισραηλινό περιοδικό «Ariel»).

